

ATATÜRK İLKELERİ VE CUMHURİYET TARİHİ

ALANINDA ARAŞTIRMALAR VE DEĞERLENDİRMELER

EDİTÖR

Prof. Dr. Ahmet OĞUZ

ARALIK 2025

YAYIN KODU

gece
kitaplığı

İmtiyaz Sahibi / Yaşar Hız
Yayına Hazırlayan / Gece Kitaplığı

Birinci Basım / Aralık 2025 - Ankara
ISBN / 978-625-8570-15-1

© copyright

Bu kitabın tüm yayın hakları Gece Kitaplığı'na aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Gece Kitaplığı

Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak
Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA
0312 384 80 40
www.gecekitapligi.com / gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt

Bizim Büro
Sertifika No: 42488

**ATATÜRK İLKELERİ VE
CUMHURİYET TARİHİ
ALANINDA ARAŞTIRMALAR VE
DEĞERLENDİRMELER**

ARALIK 2025

EDİTÖR

Prof. Dr. Ahmet OĞUZ

gece
kitaplığı

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

1936 YILINDA SEFERBERLİK HALİNDE KADINLARIN ASKERE ALINMASI HUSUSUNUN TÜRK BASININA YANSIMALARI

Melek YENİSU 7

BÖLÜM 2

KAFKASYA’DA BOLŞEVİK İHTİLALİ VE SONUÇLARI: KUZEY KAFKASYA CUMHURİYETİ’NİN KISA ÖMRÜ

Özlem KARAPINAR GÖK 23

BÖLÜM 3

AMİK GÖLÜNÜN KURUTULMASI ÇALIŞMALARI

Neslihan BOLAT BOZASLAN, Asuman KUŞOOĞULLARI 39

BÖLÜM 1

1936 YILINDA SEFERBERLİK HALİNDE KADINLARIN ASKERE ALINMASI HUSUSUNUN TÜRK BASININA YANSIMALARI

Melek YENİSU¹

¹ Doktor, Milli Eğitim Bakanlığı, ORCID ID: 0000-0002-7622-2027

Giriş

Türk tarihinde kadınlar erkeklerle birlikte sosyal hayatın yanı sıra devlet yönetiminde de her rolü üstlenmiştir. Bu durum askeri faaliyetlerde de söz konusu olmuş, Türk kadınları ata binmiş ve kılıç kullanmıştır. Kadınların ülke savunmasında elinin silah tutması Türk destan ve efsanelerine de yansımıştır. Altay destanında eş seçiminde kadınların iyi ata binmesi, kılıç kullanması ve iyi bir savaşçı olması bir ölçüt olarak belirlenmiştir. Arap, İran ve Bizans kültürünün de etkisi ile Türk kadınlarının savaşçı özelliği geri plana itilmiştir. Diğer taraftan savaş koşullarının değişmesi, kullanılan savaş malzemelerinin özelliği de bu durumda etkili olmuştur (Korkmaz, 2022: 657, 659). Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda kadınlardan oluşan Bacıyan-ı Rum askeri birliğinin varlığı Türk kadınlarının askeri sahadan tamamen çekilmediğinin kanıtı olmuştur (Akal vd., 2023: 234). II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kadınların toplumsal yerinin tartışılmasında savaşlar etkili bir rol oynamıştır. Balkan Savaşlarının yaşanması ile kadınların da erkekler gibi savaşa dahil olduğu bir süreç başlamıştır. Bu değişimle birlikte kadınlar cephede ve cephe gerisinde erkeklerle birlikte savaşın sorumluluğunu üstlenmiştir (Dalaman, 2022: 49).

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle birlikte Türk kadınları “Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti” ve “Birinci Kadın İşçi Taburu” nu kurarak savaşta belirli alanlarda da olsa etkin rol oynamaya başlamıştır (Akal, 2023: 234-235). Kurtuluş Savaşı'nın yönteminin belirlendiği Amasya Genelgesi'nde “Milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve kararlılığı kurtaracaktır” kararı savaşın sorumluluğunun sadece erkeklerle değil milletin tüm fertlerine ait olduğunu ortaya koymuştur. Kurtuluş Savaşı'nın başından itibaren Türk kadını bu sorumluluğu gönüllü olarak üstlenmiş ve savaşın sonuna kadar yerine getirmiştir. Anadolu kadınları Sivas Valisi Reşit Paşa'nın eşi olan Melek Hanım'ın önderliğinde Anadolu Kadınları Müdaafa-i Vatan Cemiyeti'ni kurarak teşkilatlanmıştır. Kadınlar Türkiye'nin birçok yerinde toplantılar yaparak işgalleri protesto eden telgraflar çekmişlerdir. Kurtuluş Savaşı süresince kadınlar her alanda erkeklerle omuz omuza bir mücadele vermiş cephede çatışmış, cepheye malzeme taşımış ve hemşirelik yapmışlardır (Doğualp Çiçek, 2023: 109).

Türk Kurtuluş Savaşı'nın unutulmaz kadın kahramanları arasında Kara Fatma, Halide Edip, Gördesli Makbule ve Halime Çavuş vardır (Sarıkaya Sarıdemir, 2025: 61). Türk kadınının Kurtuluş Savaşı boyunca yaptığı fedakarlıkları her fırsatta vurgulayan Mustafa Kemal Paşa şu sözlerle kadınların Kurtuluş Savaşı'na katkısını ifade etmiştir: “Evlatlarını, kocalarını, babalarını, cephede kaybeden, kendi de cepheye kağnılarla, öküzlerle mermi taşıyan Türk kadını”. Mustafa Kemal Atatürk, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Konya Şubesi'nin toplantısında da bir konuşma yapmış ve Türk kadının vatan müdafaasındaki rolünü: “Dünyanın hiçbir milletinin kadını ben Türk kadınından daha fazla çalıştım, milletimi halasa ve zafere götürmekte Anadolu kadınından daha fazla çalıştım diyemez...” sözleri ile dile getirmiştir (Doğualp Çiçek, 2023, 109). Mustafa Kemal Atatürk bu sözleri ile Türk kadınının erkeklerden geri kalmayarak seferberlik halinde ordu-millet anlayışıyla kutsiyet atfettiği vatanını savunduğunu vurgulamıştır.

Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından kadınların her alanda erkeklerle fırsat eşitliği elde etmesi için gayret etmiştir. Yapılan inkılaplar da bu husus göz ardı edilmemiştir. Bu araştırmanın amacı 1930, 1933 ve 1934 yıllarında kadınların elde ettiği siyasi haklardan sonra asker olması tartışmalarının kamuoyuna nasıl yansıdığını ortaya çıkarmaktır. Cumhuriyet'in 13. yılında birçok inkılabın gerçekleşmesinden sonra kadınların asker olmasıyla ilgili basının konu ile ilgili bakış açısı ortaya konmuştur.

I. 1923-1936 Yılları Arası Kadınların Askere Alınması Tartışmaları

Türk kadınlarının askere alınması ile ilgili düşünceler Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra da basına yansımıştır. 29 Mart 1923 tarihli Zümrüdüanka isimli mizah dergisi kadınların askerliği ile ilgili olarak gelecekte kadınlar asker olursa subaylar böyle görünecek şeklinde bir resim yayınlamıştır. Aynı dergi 3 Teşrinisani 1924 tarihli nüshasında ise kadınların sosyal hayatın her yerinde erkeklerle beraber olduğunu bu durumun sadece savaşta geçerli olmadığını yazmıştır. Zümrüdüanka dergisi İtalya'da kadınların savaş sırasında bazı görevlerde yer almaları için bir kanun tasarısı hazırlandığını ve Türkiye'de de böyle bir şey olursa çok güzel olacağını alaycı bir biçimde dile getirmiştir (Demirel, 2024: 20-21).

Kadınların askere alınması meselesi 21 Haziran 1927 tarihinde ise TBMM'de tartışılmıştır. 21 Haziran 1927'de Askerlik Mükellefiyeti Kanunu'nun maddelerinin görüşülmesi sırasında Giresun Milletvekili olan Hakkı Tarık Bey kadınların milletvekili seçilmek istediğini ve buna karşı olmadığını, kadınların milletvekili olmayı vatana hizmet olarak görüyorlarsa askerliği de öyle kabul etmeleri gerektiğini, askerlik sorumluluğunun sadece erkeklere bırakılmasına karşı olduğunu belirtmiştir. Hakkı Tarık Bey'in bu söylemine karşı konuşan Kütahya Milletvekili Recep Bey dünyada da bu tip tartışmaların olduğunu ifade ettikten sonra ülkenin gerekli demokratik olgunluğa ulaştıktan sonra vatandaşlık hak ve sorumlulukların erkekler ve kadınlar arasında eşit paylaşılacağını ifade etmiştir. Kütahya Milletvekili Recep Bey, Türk tarihinde bazı şanlı ve onurlu dönemlerde Türk kadınlarının zaten erkeklerle beraber sorumluluk aldığını hatırlatmış ve bu sözler milletvekilleri tarafından bravo sesleri ile onaylanmıştır. Görüşülen kanunun askerlik hizmetinin nasıl yapılacağı ile ilgili olduğunu hatırlatan Recep Bey kadınların illaki, elinde silah cepheye gitmesi gerekmediğini ifade etmiştir. Çünkü Türk askerini Türk anneleri yetiştirmiş ve hayatı boyunca bir veya birden fazla erkek evladını, vatan savunmasını üstlenebilecek bedensel ve ruhsal güçle donatmıştır. Türk anneleri bu emekleri ile zaten fiilen vatan savunmasına dahil olmuştur. Kütahya Milletvekili Recep Bey'den sonra söz alan Menteşe Milletvekili Yunus Nadi Bey de Hakkı Tarık Bey'e söyledikleri nedeniyle tepki göstermiştir. Menteşe Milletvekili Yunus Nadi Bey milli onurun en gelişmiş olduğu ülkelerde bile kadınların toplumsal görevlerde yer almaları söz konusu olurken askerlik görevlerinde yer almalarının tartışılmadığını ifade etmiştir. Menteşe Milletvekili Yunus Nadi Bey gazetelerde kadınların seçme ve seçilme hakkı tartışıldığı için Hakkı Tarık Bey'in kadınların askere alınması konusunu gündeme getirmesini kadınları küçümseyen bir bakış açısı olduğunu belirtmiştir. Menteşe Milletvekili Yunus Nadi Bey Kurtuluş Savaşı'nı yakından görmüş olanlar Türk kadınlarının Türk erkekleri ile beraber, milli bağımsızlığı kazandıklarını bilirler şeklinde konuşmuş ve bu ifadeler mecliste alkışlanmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, 21 Haziran 1927: 385-386; Demirel, 2024: 28-29).

TBMM'deki bu tartışmalar basına da yansımış olup dönemin gazeteleri konu hakkında yayınlar yapmıştır. Akşam gazetesi yazarı Necmettin Sadık milletvekilleri arasındaki tartışmayı yorumlamıştır. Yazar Hakkı Tarık Bey'in kadınların seçme ve seçilme hakkı elde etmeleri ile askerlik sorumluluğunu da üstlenmeleri sorusunu Yunus Nadi Bey'in kadınları hor görme olarak algıladığını belirtmiştir. Yazar iki milletvekili arasındaki konunun uzamadan sonlandırılmasından memnun olmakla birlikte Hakkı Tarık Bey'in sorusunun kadınları hor görme amacı taşımadığını ifade etmiştir. Necmettin Sadık konu ile ilgili olarak Fransa'yı örnek vermiştir. Birkaç ay önce kadınlara seçme ve seçilme hakkının olmadığı Fransa meclisinde kadınların askerliği konusunun tartışıldığını ve yeni kanunla Fransız erkek ve kadınlarının askeri sorumluluklarda eşit kabul edildiğini vurgulamıştır. Savaş zamanı Fransız kadınlarının askerlik yapacağı üzerinde duran yazar, bu Fransız kadınların top, tüfek kullanacağı anlamına gelmez demiştir. Necmettin Sadık konu ile ilgili ayrıntı vererek Fransız kadınların fabrikalarda, ikmal yerlerinde, savaş bakanlığının emrinde asker gibi görev alacaklarını ifade etmiştir. Bu örneği veren Necmettin Sadık kadınların seçme ve seçilme hakkı alsın ya da almasın askeri

sorumluluk almaları konusunun mecliste tartışılmak istenmesini oldukça doğal olduğunu belirtmiştir. Kadınların siyasi hakları ve askerlik konusunun birbirine karıştırılmasının doğru olmadığını düşünen yazar kendince bir tespit yapmıştır. Yazara göre; Kurtuluş Savaşı'nda asil bir fedakarlıkla mücadeleye karışmış kahramanlık hikayelerini dinlediğimiz Anadolu kadını bugün milletvekili olmak isteyen kadınlar değildir. Çünkü Anadolu kadınları İstanbul'da seçme ve seçilme hakkı talep eden kadınların bu isteğinden bihaberdir. Anadolu'da henüz sahip oldukları hakları kullanmaktan mahrum birçok kadının varlığı söz konusudur (Necmettin Sadık, Akşam, 23 Haziran 1927:1). Yazar mecliste geçen bu tartışmada Hakkı Tarık Bey'in haksızlığa uğradığını düşünmüş ve konunun tartışılması gerektiğini Fransa örneğinden hareketle belirtmiştir. Yazar askerlik ve milletvekilliği tartışmalarının Anadolu'da savaşta görev almış kadınların gündeminde olmadığını konuyu sadece İstanbul'da belirli bir grup kadının dikkate aldığını vurgulamıştır. Bu bakış açısı dönemin şartlarını yansıtan bir bakış açısıdır.

İkdam gazetesi yazarlarından Ahmet Cevat'ta konuyu köşesinde değerlendirerek kadınların siyasi hakları ile askeri sorumluluklarının birbirine karıştırılarak mecliste tartışılmasını doğru bulmadığını yazmıştır. Ahmet Cevat kadınların toplumsal hayatta birçok alanda artık görünür ve aktif olduğuna geçtikten sonra kadınların askerlik meselesi ile ilgili fikirlerini ifade etmiştir Ahmet Cevat'a göre; savaşmak illa cephelerde silah kullanmak değildir. Ahmet Cevat'ta tıpkı Necmettin Sadık gibi Fransa meclisinde kadın ve erkeklerin askeri sorumlulukları ile ilgili kabul edilen kanunu örnek vermiştir. Türk kadınlarının da operatör, doktor, hasta bakıcı gibi görevlerde orduya hizmet etmelerinin zaten savaşmak olduğunu belirtmiştir. Savaşta yararlılık göstermenin farklı yolları olduğunu belirten Ahmet Cevat kadınların fen, kimya alanlarında çalışarak savaşta mücadeleye katkıda bulunacağını vurgulamıştır. Konuyu Türk kadınlarının askerlik sorumluluklarından daha geniş bir açıdan değerlendiren yazar eskiden de kadınların savaşlarda faal olarak görev aldığını Amazon medeniyetinde de bunun örneğinin olduğunu belirtmiştir. Yazar erkekler kadınlara gereken değeri verseydi, kadınların sahip olduğu meziyetlerle bambaşka yerlerde olabileceğini söylemiştir. Ayrıca kadınların bu tartışmayı gündeme getirmesine teşekkür eden Ahmet Cevat kadınların vatani ilgilendiren konularla erkeklerden daha ilgili olduğunu yazmıştır (Ahmet Cevat, İkdam, 23 Haziran 1927: 1). Bu düşünceler kadınların yok sayılmaması gerektiğini ve fırsat verilirse her alanda ülkelerine hizmet ettiklerini ortaya koymuştur.

Tartışmalar 1927 yılında sona ermemiş, 19 Mayıs 1930 tarihli Milliyet gazetesi "Galiba imrendiler? O halde hemen "silah başı..."na! şeklinde bir başlık atmış ve Kadınlar Birliği Başkanının kadınların askerlik dahi yapabileceğini ifade ettiğini duyurmuştur (Milliyet, 19 Mayıs 1930: 1). Cumhuriyet gazetesi ise Rusya'da kadınların asker olduğunu ve kadın askerlerden kurulu taburlar bulunduğunu yazmıştır. Rusya'da kadınların erlikten generalliğe kadar yükselebileceğini, Sovyet Hükümeti'nin aldığı bu kararlar Rus kadınların askeri okullara kabul edileceğini böylece fırka, kolordu ve ordu komutanı olabileceklerini belirtmiştir. Gazete Sovyet Rusya'da yaşanan bu gelişme ile Türk Kadın Birliği temsilcilerinin açıklamalarına vurgu yapmıştır. Gazete kadınların er olmadan general olmanın yolunu bulurlarsa asker olmaya razı olacağını yazmıştır (Cumhuriyet, 20 Mayıs 1930: 3; Demirel, 2024: 53).

1931 yılı Şubat ayında İzmir'e giden Mustafa Kemal Paşa, Karşıyaka Kız Öğretmen Okulu'nu ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında öğretmenler Mustafa Kemal Paşa'ya oy vermenin kadın ve erkekler için vatandaşlık görevi olduğu gibi vatani görevlerde de eşitliğin vatandaşlık görevi olduğunu söylemiştir. Öğretmenler kadınların da erkekler gibi vatani görev olarak askerlik yapmasının doğal karşılanması gerektiğini ve demokrasinin temeli olan eşitliğin ancak bu şekilde mümkün olacağını dile getirmişlerdir. Kadınların askerlik görevini yapabilecekleri konusunda ilerleyen sohbet sırasında Mustafa Kemal Paşa, konu ile ilgili görüşlerini şu sözlerle ifade etmiştir: "Bugün kadının askerlik yapması mevzu bahis olmasa bile, bütün kızlarımızın vatanın ve milletin yüksek menfaatlerini her suret ve vasıta ile müdafaa ve

muhafaza edebilecek bir kabiliyetle yetiştirilmesinin, milli terbiyede esas tutulması ve kız çocuklarının buna göre medeni fikri ve hissi terbiyeye mazhar edilmesi lazım gelecektir. Türk kadınının esasen bu cevherde olduğuna şüphe yoktur. Onun içindir ki Türk kadınları memleketin mukadderatını millet namına idare eden siyasi zümreye dahil olmak arzusunu izhardan, memleketin ve milletin vatandaşlara tahmil ettiği vazifelerin hiçbirinden kendilerinin uzak bırakılacağını düşünmezler. Çünkü vazife mukabili olmayan hak mevcut değildir.” (Cumhuriyet, 3 Şubat 1930: 1-3; Demirel, 2024: 57-58). Mustafa Kemal Paşa kadınların askerliği konusunu da kadınların sosyal hayatta yerini almasının önemi üzerinden değerlendirerek, günün koşulları gereği henüz bunun mümkün olmadığını ancak bu talebin bir gün gerçekleşebileceğini ifade etmiştir.

1933 yılına gelindiğinde kadınların askere alınması ile ilgili tartışmalar artmış konu ile ilgili olarak birçok gazete haber yapmıştır. İstanbul Lisesi ve Kandilli Kız Lisesi kız öğrencileri askere alınmak istemiş, Cumhuriyet Bayramı nedeniyle okullarda yapılan konferansların, izcilik çalışmalarının ve benzeri çalışmaların kız öğrencilerin asker olma hevesini arttırdığını yazan Milliyet gazetesi İstanbul Kız Lisesi son sınıf öğrencilerinin asker olmak için Belediye Daimi Encümen Üyesi Nakiye Hanımı ziyaretini yorumlamıştır (Milliyet, 5 Teşrinisani 1933: 3). Kadın Birliği Genel Katibi Aliye Esat Hanım’a Milliyet muhabiri konu ile ilgili fikirlerini sormuştur. Aliye Esat Hanım ise: “Söz aramızda, ben pek de taraftar değilim. Kadın, harp... olmuyor...” şeklinde bir cevap vermiştir. Kadının cephe gerisinde çalışması ile ilgili olarak ise: Kadınlarımız doktor oldular, mühendis oluyorlar. Savaş söz konusu olursa kadınların da erkekler gibi görevlerde kullanılmaları doğaldır. O zaman cephe gerisi hizmetine hayata atılan kadınlarımız şimdiden adaydır. Ama cephe söz konusu olduğunda ben pek taraftar değilim. Kadınların bünyesi, yetiştirilişi buna müsait değildir. Eğer kadın buna göre yetiştirilseydi, bu olurdu” demiştir. Muhabirin kadınların askerliğe hazırlanmasına gelecek neslin böyle yetiştirilmesine olumlu bakıyor musunuz sorusuna da cevap veren Kadın Birliği Genel Katibi Aliye Esat Hanım “Eğer vatan savunması bunu gerektiriyorsa kadının asker olmasına bağlı ise, bütün kalbimle evet...” cevabı vermiştir. Milliyet muhabiri konu ile ilgili her açıdan fikir edinmek için Harp Malulleri Cemiyeti İkinci Başkanı Malul ve Mütakait Enis Bey ile de görüşmüştür. Enis Bey konu ile ilgili düşüncelerini şu sözlerle ifade etmiştir: Her alanda başarılı olan Türk kadınlarının askerlikte de başarılı olacağından şüphe yoktur. Hava işlerinde, nakliyecilikte, haberleşmede çalışabilirler. Bunun dışında ön saflarda çalışacak kadınları da bulmak mümkündür. Vatan erkeklerin değil hepimizindir. Muhabir bir doktorun da fikrini alarak konunun tıbbi boyutunu kamuoyuna duyurmuştur. Dönemin doktorlarından Doktor Fahrettin Kerim Bey: Türk tarihinde Türk kadınlarının ne kadar vatanperver olduğunun örneklerinin var olduğunu ifade etmiştir. Türk kadınlarının cephele erkeklerle birlikte savaştığını ve olağanüstü durumlarda eli silah tutan herkesin vazifeden kaçmayacağını belirtmiştir. Ancak olağanüstü durumlar haricinde kadınların fizyolojilerinin askerliğe uygun olmadığını, disiplin ve ağır mesai gerektiren bu görevin kadınları zorlayacağını söylemiştir (Milliyet, 6 Teşrinisani 1933: 1-6)

Milliyet gazetesi konuyu oldukça önemsemiş “Felek” adıyla konuyu ele alan gazete yazarı konuyu alaycı bir üslupla değerlendirmiştir. Yirmi beş kilo yük ile yirmi kilometrelik yürüyüşten dönen bir askerin yanında hanım bir asker olmasının yorgunluğuna iyi geleceğini ifade etmiştir. Savaşta erkekler ölürken kadınların cephe gerisinde sağ kaldığını bu nedenle kadın nüfusun erkeklerden fazla olduğunu belirten yazar kadınların sayısının fazla olmasının dahi erkekler açısından tehlikeli olduğunu yazmıştır. Yazar işin ciddiye binmesi halinde şimdi asker olmak isteyen kadınların sorun çıkaracağını belirtmiştir (Milliyet, 6 Teşrinisani 1933: 3). Yazar kadınların askere alınması taleplerini ciddiye almadığı gibi neredeyse kadınları aşağılayıcı bir bakış açısı ile olayı yorumlamıştır.

Milliyet gazetesi yazarı Burhan Cahit ise “vatan kimin” başlığı ile Felek mahlaslı Milliyet yazarının ifadelerine destek vermiştir. Burhan Cahit şu ifadelerle kadınların asker olma isteklerini küçümsemiş ve bunun imkansız olduğunu savunmuştur: İki pudra ve rimel tüpü ağırlığında izci sopası taşımak ve trampetin temposu ile jimnastik adımları atan kızların askerlik hevesi tebessümle karşılandı. Vatanın kadın erkek birlikte savunulmasını isteyen kadınların bu taleplerinin hukukçunun, fizyoloji uzmanının, akliyecinin, psikiyatrinin ayrı ayrı incelemeleri halinde hepsinin ve kendisinin tek bir fikirde birleşeceklerini kadının asker olamayacağını söylemiştir. Burhan Cahit vatani müdafaa etmenin tek yolunun asker olmak olmadığını kadının doğurmak, yedirmek ve insan yetiştirmek gibi görevlerinin yaratılış görevi olduğunu belirtmiştir (Burhan Cahit, Milliyet, 8 Teşrinisani 1933).

1933 yılında yaşanan tartışmalar 1934 yılında da devam etmiştir. Yeni Mersin gazetesi kadınlara siyasi haklarının verilmesinden sonra ortaya yeni söylentiler çıktığını yazmıştır. Bazı milletvekillerinin siyasi haklarını kazanan kadınların vatan savunmasında da görev alması gerektiğini savunduğunu belirten gazete, Türk kadınlarının Kurtuluş Savaşı’nda erkeklerle birlikte savaştığını, tarlada, fabrikada çalıştıkları gibi vatan savunmasında da başarılı olacağı üzerinde durmuştur (Yeni Mersin, 9 Birincikanun 1934: 1).

1934 yılında kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkının verilmesi basının kadınların askere alınması ile ilgili yayınlar yapmasına neden olmuştur. İzmir Kız Enstitüsü öğretmen ve öğrencileri ile kadınlara verilen milletvekili seçme ve seçilme hakkı üzerine görüşmeye giden gazete muhabiri Moda Öğretmeni olan Saadet Hanım’a kadınlara verilen bu siyasi hakkın karşılığında bazı görevler bekleneceğini söylemiştir. Saadet Hanım bu sözler üzerine muhabirin neyi ima ettiğini anlayarak askerlikten mi bahsediyorsunuz? Ben milletvekili olmak istemem ancak asker olmak isterim demiştir. Saadet Hanım Türk toplumunun erkeklere tanıdığı hakları kadınlara da verdiğini, bu durumda kendisinin de icap ederse asker olabileceğini hatta cephe gerisinde değil savaş hattında silah kullanan bir asker olabileceğini ifade etmiştir. İzmir Kız Enstitüsü’nün başka bir öğretmeni İsmet Hanım ise kadınların bedensel olarak değil fikrîsel olarak askeri katkıları olacağını, bu nedenle cephe gerisinde daha faydalı olacağına inandığını dile getirmiştir. İncila Zühtü adındaki bir öğrenciye konu ile fikri sorulmuş ve öğrenci Atatürk’ün Türk kadınına toplumda yakışan yeri vermesini minnetle karşıladığını ve bundan sonsuz gurur duyduğunu dile getirmiştir. İncila Zühtü’ye göre kadına tanınan siyasi haklar kadının asli vazifelerini yerine getirmeye engel değildir. Askerlik konusunda da kadınların asker olmasının konuşulmasından memnun olduğunu, asker kızı olduğu için kadınların asker olması fikrini heyecanla karşıladığını ve asker olursa bunun ancak kaderinin bir hediyesi olacağını ifade etmiştir (Son Posta, 13 Kanunuevvel 1936: 14; Demirel, 2024: 93-94). Bu düşünceler kadınların askerlik görevinden imtina etmeyeceği anlamına gelebilir ancak kadınların asli vazifelerinin var olduğunu dile getirmeleri de dikkat çekicidir.

II. 1936 Yılında Seferberlik Halinde Kadınların Askere Alınması Tartışmaları

Kadınların asker olması ile ilgili tartışmaların bilhassa kadınların elde ettiği siyasi hakların toplumda kabul görmesi ile daha da arttığı yıl 1936 yılı olmuştur. Atatürk’ün toplumsal ve siyasal alanda kadınları erkelerle eşit hale getirme çabası 1936 yılında büyük oranda gerçekleşmiştir. Türk kadını Cumhuriyet’in 13. yılında her alanda var olduğunu kabul ettirmekle kalmamış, erkeklerle eşit şartlarda çalışabileceğini de kanıtlamıştır. Bu durum erkeklerin asli görevi olarak görülen vatani görevin kadınlar tarafından üstlenilip üstlenileceği tartışmalarını yeniden basının gündemine taşımıştır. Bu tartışmalar özellikle Eribe isimli genç bir paraşütçü kızın 29 Ekim 1936 Cumhuriyet Bayramı gösterileri sırasında paraşütünün açılmayıp yere sert iniş yapması sonucu şehit olmasıyla artmıştır. Eribe havacı Türk kızlarının

verdiği ilk şehittir (Anadolu, 1 Teşrinisani 1936: 2). Eribe'nin kabri başında konuşan Türk Hava Kurumu Başkanı Fuat Bulca konuşmasında Türk kadınının hayatın her safhasında Türk erkeğiyle yanyana çarpıştığını, gerektiğinde kan dökmekten de çekinmediğini ve Eribe'nin şehadetiyle Türk kadının kahramanlığının bir kere daha görülmüş olduğunu söylemiştir. Türk Hava Kurumu Başkanı Fuat Bulca, Atatürk'ün kadınları uzun süre kötü idare eden bir yapıdan kurtararak yeteneklerini bir pırlanta gibi ortaya çıkardığı Türk kadınını görüyorsunuz ki karada, denizde olduğu gibi havada da Sakarya kıyılarında vuruşan analarından geri kalmamak için yılmadan korkmadan ölümü küçümseyerek çalışıyor demiştir (Kurun 31 Birinciteşrin 1936: 1; Son Posta 31 Birinciteşrin 1936: 4). Eribe'nin şehit oluşu Türk kadının savaşta gösterdiği yararlılıkların yeniden gündeme gelmesine neden olmuştur.

Başbakan İsmet İnönü de Eribe ile ilgili bir beyanat vermiş ve şu ifadeleri kullanmıştır: “Küçük Eribe hava kurbanlarımızın arasına karıştı. Paraşüt hevesi, havacılık aşkı, onu küçük yaşında işe başlatmıştı. Onun yaşında paraşüt sert ve çok erken bir cesaretti. Ailesini ve kendisinin aşkı, usullerin tereddütüne galebe çaldı. Eribe'nin fedakarlığını, kızlarımızın da vatan müdafaası ve Türk havasının masumiyeti için iftihar edeceğimiz bir kahramanlık sayıyorum. Hayatının güzel baharını Türk havası için bağışlamak arzusu Türk kızında en yüksek derecesini güzel Eribe ile göstermiştir” (Kurun, 17 İkinciteşrin 1936: 1). Eribe'nin şehadeti Türk kızlarının vatana hizmet söz konusu olduğunda cesaretleriyle erkeklerden geri durmadığını da göstermiştir.

Tan gazetesi Eribe'nin şehadeti üzerinden kadınların askerlik vazifesi yapması ile ilgili olarak yaptığı haberde şu ifadeleri kullanmıştır: “Şimdiye kadar vatan ve vazife uğruna yalnız erkeklerin ölmesi mutattı. Askerliği onlar yapar, harbe onlar gider, ölümle onlar çarpıştırdı. İstiklal harbinde Türk kadını savaşa bilfiil iştirak etmiş. Fakat cephe arkası vazifelerde çalışmıştı. Fakat bugün vazife uğrunda ölen bir Türk kızının matemini tutuyoruz. Bu matem aynı zamanda bir bayram telakki edilebilir. Ankara'da bayram uçuşlarında paraşütle atlama tecrübesi yaparken ölen Türk kızı, düne kadar kafes arkasında yaşayan Türk kadınının bugün artık erkeklerle aynı safta, aynı tehlikelerle karşı karşıya çarpıştığının bir timsalidir” (Ahmet Emin Yalman, Tan, 1 İkinciteşrin 1936: 5). Bu ifadeler Türk kadınlarının erkeklerle birlikte vatan savunmasında yer aldığını ancak bunun şimdi daha görünür olduğunu ortaya koymuştur.

Eribe'nin şehadetinin ardından kadınların seferberlik halinde askere alınması amacıyla bir kanun hazırlandığı basında sıkça yer almıştır. Gazeteler Türk kadınların askere alınacağını ve bunun için de bir kanun layihası hazırlanarak Başbakanlığa sunulduğunu kamuoyuna duyurmuştur (Tan, 3 İkinciteşrin 1936: 1; Akşam, 3 Teşrinisani 1936: 1). Buna göre kadınlar seferberlik halinde nakliye, levazım, haberleşme ve karargah hizmetlerinde çalıştırılmak amacıyla askere alınacak, kadınlar eğitim amacıyla önce okullara gidecektir. Okul yaşında olmayan hanımlar için ise kurslar açılacaktır (Tan, 3 ikinciteşrin 1936, s. 1; Akşam, 3 Teşrinisani 1936: 1; Adil, Son Posta, 6 İkinciteşrin 1936: 1-8). Gazeteler kız liselerinde askerliğe hazırlık dersleri konulacağını, kadınların askere alınması ile ilgili kanun kabul edildikten sonra gerekli teşkilatın kurulacağını yazmıştır (Akşam, 4 Teşrinisani 1936: 2; Anadolu, 4 Teşrinisani 1936: 3). Basın bu düşüncenin öteden beri tartışılan bir konu olduğunu ancak bu günlerde kanunlaştırılmasının gerektiği ile ilgili tartışmaların yoğunlaştığını belirtmiştir (Kurun, 1 İkinciteşrin 1936: 4).

Kurun gazetesi konuyu yeni bir inkılap müjdesi olarak değerlendirmiş ancak haberlerin asılsız olduğunu ve böyle bir kanunun Başbakanlığa iletilmediğini iddia etmiştir. Bu iddialarını resmi makamlarla görüşmelerine bağlamıştır. Gazete meselenin başbakanlığa iletilmediğini Sağlık Bakanlığı Müsteşarı Hüsamettin Bey ve Milli Savunma Bakanlığı Kara Müsteşarı General Hakkı Bey'den telefonla öğrendiklerini yazmıştır. Gazeteye göre kanun Başbakanlığa ulaşmamış olmasına rağmen İstanbul'da kadınlar mitingler yaparak kararı destekleyeceklerdi

(Kurun, 5 İkinciteşrin 1936: 7). Kız öğrenciler ilk olarak İstanbul Yuca Ülkü Lisesi'nde erkek öğrencilerle birlikte askerliğe hazırlık dersine girmek istediklerini okul müdürüne bildirmiş ve bu talepleri kabul edilmiştir. Kız öğrenciler büyük bir mutlulukla derslere girmiştir (Kurun, 6 İkinciteşrin 1936: 1).

Tan gazetesini yazarı Ahmet Emin Yalman bir köşe yazısı yazarak konu ile ilgili fikirlerini şu sözlerle ifade etmiştir: “Kadının askerliği hak vazife ile beraber yürür. Kadınlarımıza, medeni memleketlerden birçoğunun tanımadığı hakları tanıdık. Onlara intihap etmek hakkını verdik. Bu hakları alırken kadınlarımız memnundular. Sevinçlerini mitinglerle ilan ettiler. Şimdi onları vazifeye davet ediyorlar. Vatanın müdafaası içinde sizin de cephe arkasında sıhhiye işlerinde büro işlerinde vazifeleriniz vardır, diyorlar. Avukat olabilen, hakim olabilen, gazeteci ve nihayet mebus olabilen kadın harp halinde askeri dairelerde vazife yapamaz mı? Analığı ve ev işleri nasıl kadının haklarından istifade etmesine mani teşkil etmiyorsa vazifesini yapmasına da mani olmaz. Onun için biz hükümetin kadını vazife başına çağırmasını doğru ve yerinde buluyoruz. Zaten hükümetin bu kararından en ziyade sevinmesi lazım gelen sınıf yine kadınlarımız olmalıdır. Çünkü bu karar ile hükümet memlekette artık hiçbir sahada cinsiyet farkı tanımadığını, kadını tam erkek gibi yurdun müsavi bir evladı telakki ettiğini gösteriyor. Yani kadını kölelikten, esaretten ve tabiiyetten tam manası ile kurtarıyor. Bu kadınlar için bayram olmalıdır”(Tan, 5 İkinciteşrinisani 1936: 5). Ahmet Emin Yalman konuyu kadın erkek eşitliği kapsamında değerlendirerek kadınların askere alınmasını doğru bulduğunu ifade etmiştir.

Tan gazetesinin başka bir yazarı olan Mümtaz Faik ise konuyu Ahmet Emin Yalman'dan oldukça farklı bir üslupla el alarak şu ifadeleri kullanmıştır: “Nihayet bir emellerine daha kavuşuyorlar. Asker de oluyorlar. Fakat ne yazık ki salonlarda erkeklerin yanında daima ön safa geçen, en önde yer alan kadınlar, askerlikte geri hizmetlerde kullanılacaklarmış. Bu vaziyete göre, er meydanında çarpışamayacaklar, er meydanının ismi yine değişmeyecek demektir. Düşünüyorum kadın asker olursa vaziyet ne olacak? Hiç şüphe yok ki bazı kadınların atılgan tabiatlarına bakılacak olursa onlar bu işte de muvaffak olacaklardır. Fakat gelinin kaynanasının karşısında hazır ol vaziyetinde nasıl resmi tazim yapacağını tasavvur ediyorum da hayretten kendimi alamıyorum. Buna mukabil herhalde gelinlerinden selam vaziyetinde emir tebellüğ edecek kaynanalar da bulunacak, asıl bu manzara çok şayanı dikkat olacaktır. Ya kılıbık erkeklere ne buyurulur? Eğer karısı zabıt, kendisi neferse mesele yok! İş yoluna girmiş, hilesi bulunmuş demektir. Ne yapsın! Askerlikte emir emirdir. Silsile-i meratibe riayet etmek kazımdır. Bu suretle hem vaziyet korunmuş, hem de iş görülmüş olur. Fakat kılıbık erkek zabıt, kadını neferse o zaman siz hali seyredin... Meşhur şarkıdır: Kadın asker olursa... Bütün gönüller kışla! Kalpleri fetheden kadınların memleketleri de fethedeceğine şüphe edemeyiz, fakat ne yazık ki bir kadın bakışı bir mitralyöz ateşi ve kadın kirpiği süngü değildir. Bereket versin ileri hizmetlerde bazılarını da ben acizane pek muvafık görmüyorum. Kadınların levazımında kullanılması doğru değildir gibi geliyor bana çünkü o zaman asker tayınları meyanında dudak boyası ve pudra bulunması da ihtimal dahilindedir. Muhaberede kullanılması da fikrimce gayri muvafıktır. Çünkü bütün hatların dedikodu ile işgal edilmesi ihtimal dahilindedir. Kadın asker olursa... Kadın asker olursa bütün gönüller kışla... Kışla ama maalesef bu gönüllere beşik sığmaz. Kadın asker olursa? O zaman kışlada doğacak çocuklara şu isimlerin takılacağını sanırım: Savaşçı, Süngü Büken, Dişir, Mavzerer, Özateş, Sağaçarkan, Siperseli, Kışladan, Nöbetçi, Cepheden ve saire ve saire... Şakayı bir tarafa bırakalım. Kadınlar asker olacak. Bana kalırsa, çenebaz kadınları mitralyöze, sükutilere muharebeye şişmanları menzile ayırmalı. Fakat yine de düşünüyorum da bunların geri hizmetlerde kullanılması askerlik bakımından pek doğru olmasa gerek. O zaman bütün erkeklerin gözü arkada kalır. Fakat öne de koysak, o zaman düşman askerleri biran evvel hedefe vasıl olmak isterler. Velhasıl karışık bir mesele... Bu meseleyi ben halledemedim.” (Tan, 5

İkinciteşrin 1936: 5). Mümtaz Faik bu ifadelerle kadının asli vazifesinin evlenmek ve çocuk doğurmak olduğu üzerinde durmuş kadın yerinin kışla değil ev olduğu imasını desteklemiştir.

Akşam gazetesinde Akşamcı mahlasıyla konuyu değerlendiren yazar konunun şakadan gerçeğe döndüğünü, bu durumun şaşkınlık yarattığını, geçmişte İstanbullu gençlerin “muhallebici” denilerek askerlikten muaf tutulduğunu yazmıştır. Yazar bu ifadeleri kullanmış olmasına rağmen yazının devamında kadınların askere alınmasını olumlu bir dille kaleme almıştır. Türk kadınlarının Kurtuluş Savaşı’nda yaptıklarının unutulmadığını ifade eden yazar Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra savaşın biçiminin değiştiğini modern savaşlarda her insana bir görev düşüğünü kadınların askere alınmasının orduya destek olacağı üzerinde durmuştur. Kadınların şimdiye kadar kendilerine verilen tüm hakları kabiliyetli bir şekilde kullandıklarını kadınların vatani savunmak gibi en yüksek hak ve görevde de başarılı olacağını belirten yazar kadınları tebrik etmiştir (Akşamcı, Akşam, 5 teşrinisani 1936: 3). Yazar kadınların birçok alanda haklar elde etmesinin doğal karşılandığını bu nedenle askerlik vazifesinin de vatani görev olarak kadınlar tarafından kabul edileceğini öngörmüştür.

Anadolu gazetesinin kadın yazarı olan Saime Sadi ise konuyu kadınlara verilen bir hak olarak değerlendirmiştir. Saime Sadi’ye göre bu olayın olağanüstü olmasının nedeni böyle bir onur ve hakkın devrim olarak kadınlara verilmesidir. Yoksa zaten Türk tarihinde Türk kadını erkekler gibi asker ruhludur. Sakarya Savaşı da bu tarihin tekerrürü olmuştur. Türkiye’de hakim olan büyük hareket ve kalkınma planı bütün vatandaşların bu yolda çalışma ve hazırlanmalarını gerektirmektedir. Bir savaş söz konusu olduğunda canlı, cansız her şeyi devlete mal eden parti yasanın yüksek hikmeti ve maksadı şudur: Canlı, cansız her şeyi ona göre hazırlamak! Vatanın savunması söz konusu olduğunda erkek vatandaşın tam verimli olarak görev yapabilmesi ve savaşan kadroyu yükseltebilmesi için cephe gerisinin ve muharip olmayan askeri teşkilatların kadın askerlerle doldurulması bunun gereği değil de nedir? Kadının bilfiil silah elde, çarpışmasını bile gayet doğa kabul etmek lazımdır. Ayrıca savaş dışındaki askeri hizmetlerde de görev almak da gereklidir. Savaşın dışında kalan askeri görevlerin kadınlara verilmesi vatan savunması açısından yirmi milyon Türk’ün ayağa kalkıp alkışlayacağı kutsal bir harekettir. Bu sayede savaşçı kadro üç milyondan üç buçuk hatta dört milyona çıkabilecektir. Kadını tamamen etkin, faydalı ve üretken bir unsur haline getirmeyi amaçlayan rejim, özellikle Türk milleti için de kadını erkek yoldaşının arkasında asker olarak yetiştirmekte büyük bir isabet göstermiştir (Saime Sadi, Anadolu, 5 Teşrinisani 1936: 2). Saime Sadi Türk kadınının tarihte zaten erkeklerle beraber savaştığını bunun bir kanun olarak resmiyete dökülmesinin memnuniyet yaratacağını ifade etmiştir. Saime Sadi Türk kadının erkeklerle birlikte orduya katılmasının Türkiye Cumhuriyeti’nin amaçlarının gereği olduğunu belirtirken, Türk kadınının üretken ve faal olarak ordu da görev almasının orduya sayısal bir güç de katacağını vurgulamıştır.

Basın kadınların askere alınması konusunu sadece yorumlamakla kalmamış vatandaşların fikirlerini alarak konuya farklı bakış açıları getirmiştir. Türkçe Öğretmeni olan Mevhibe Hanım’a bu konuda fikri sorulmuştur. Mevhibe hanım bir öğretmen olarak hayatın her alanında başarılı olan kadınların askerlikte de başarılı olacağına inandığını belirtmiş kendisinin de bu vazifeyi başarı ile yapacağını söylemiştir. Genç kızların şimdiye kadar böyle bir eğitim almadıklarını fakat kısa zamanda yetiştirilebileceklerini spora meraklı olan kızların şimdiden asker olacakları için mutlu olduklarını ifade etmiştir. Tarih ve Coğrafya öğretmeni olan Zehra Celasın da kadınların asker olmalarının mümkün olduğunu, bu konuda eğitim alıp teşkilatlanmanın faydalı olacağını, erkeklerin kadınları kendilerinden aşağı gördüğü için kadınlarla çalışmaktan hoşlanmadığını ifade etmişse de kendi yapısının askerliğe pek müsait olmadığını izah etmiştir. Zehra Celasın bunun vatan görevi olması halinde kimsenin bu görevden kaçmayacağını da söylemiştir. İki bayan öğretmenin aksine Tabiiye Öğretmeni Sabiha Hanım kadınlarının fizyolojisinin askerliğe uygun olmadığını cephe gerisinde olursa zehirli gaz savunması, sağlık, haberleşme gibi işlerde başarılı olacaklarını ifade etmiştir.

Öğretmenlerin dışında kız öğrencilerin de fikri sorulmuştur. Kadıköy ortaokul öğrencilerinden Feriha isimli bir öğrenci bu habere çok sevindiğini, genç kızların bedenini ve ruhunu askerliğin zorluklarına karşı hazırlamaları gerektiğini söylemiştir. Bu genç kız Sovyet kadınlarının gazetelerde resimlerini gördüğünü ve buna çok özendiğini ifade etmiştir. Öğrenci havacı olmak istediğini ifade etmiş ve okuldaki kızların Tükküşü'na yazılmak istediğini, Eribe'nin çalışmalarını devam ettirmek istediklerini belirtmiştir. Babasının eski bir havacı olduğunu ve Vecihi Hürkuş ile birlikte çalıştığını ifade eden Cahide isimli genç kız ise havacı olmayı hayal ettiğini vatanı erkeklerle birlikte korumayı istediğini dile getirmiştir. Süreyya isimli kız öğrenci ise askerliğin kadınlara uygun olmadığını, kadınların tabiat olarak bu görevi yapamayacaklarını söylemiştir (Tan, 6 İkcinciteşrin 1936: 3). Basına yansıyan bu ifadelerde kadınlar arasında da meselenin tartışıldığı ve her kadının askeri görev almak konusunda istekli olmadığı dile getirilmiştir. Kadınların cephede sıcak çatışma alanında değil, cephe gerisinde olması gerektiği fikri daha ön plana çıkmıştır.

Son Posta gazetesi yazarlarından Kemal Tahir de olaya farklı bir perspektiften bakmak amacıyla yirmi beş yılda dört savaşa şahitlik etmiş yaşlı hanımların düşüncelerini gazete köşesine taşımıştır. Kemal Tahir Balkan Savaşları'ndan, Trablusgarp Savaşı'na, Birinci Dünya Savaşı'ndan Sakarya'ya kadar aralıksız olarak koca, evlat, kardeş kaybeden yaşlı kadınların bu konu ile ilgili düşüncelerini öğrenmiştir. Soru cevap şeklinde yapılan mülakatta şu ifadeler yer almıştır:

“-Nine dedim kadınlar asker olacaklarmış, ne dersin?

- Ne diyeyim evlat, ben zaten köylüyüm, köylü kadını askerliği bilmez mi?

-Biliyorsun amma, güç iş, dayanabilir misiniz?

-Yeri gelince hiç dayanılmaz olur mu?

-Neferlerin çamaşırlarını yıkar, aşlarını kotarırsın.

-Ya cephaneye taşımak, tüfek atmak?

-Tüfek atmağı pek beceremem, lakin cephaneye taşımağı sen bize sor.

-Hadi sen köylüsün ağır işlere gelirsın ya İstanbullu küçük bayanlar? Onlar da yapabilir mi askerliği?

-Elbette yaparlar. Silah atmalarını, kılıç sallamalarını pek ummam amma herhalde çamaşır yıkar yemek pişirirler.”

Diğer üç yaşlı hanım ise düşüncelerini şu sözlerle dile getirmiştir:

“-Teyze kadınları askere alacaklarmış. Nasıl yapabilirler mi?

-Hiçbir iş kalmamış ta kadın kısmı eksik etek bir de asker mi olacakmış dedi.

- Neden olmasın? Bak kadınlar doktor oluyorlar, hastabakıcı oluyorlar, tayyareci oluyorlar, askerlik daha mı zor?

-Askerlik zor elbet. Kumanda altına girmek kolay mı?

-Onlar da kumandan olurlar.

-Ha bak ona bir diyeceğim yok. O zaman belki olur. Hem bana baksana evladım, bu havadis sahi mi?

-Elbet sahi!

-Sakın muharebe yakın olmasın?

-Yok canım ne muharebesi?

-Beni de alırlar mı ki?

-Zannetmem malum ya askerlik 46 yaşına kadardır. Senden geçti. Teyzenin birdenbire kaşları çatıldı. Ben kırdığım potu anladım ama iş işten geçmişti.

-Valide kadınların asker olmasına sen ne diyorsun?

-Elbette olacaklar. Bu memleket sade erkeklerin mi? Düşman gelince neden hep onlar ölecekmiş. Biraz da tadını biz tadalım.

-Aşk olsun valideciğim. Fakat çocuk doğurmak meselesi.

-Üşenmeden söylediğin lafa bak çocuk doğuran kadına ne olmuş? Hiç çocuk doğurdum, çocuk doğuracağım diye sinemadan mahrum oldukları var mı?

-Harpte dile kolay valideceğim adamın yüzünü gözünü şarapnel berbat edermiş, buna kadınlar dayanabilir mi? Kurnaz kurnaz güldü.

-Sen beni ihtiyar gördün de galiba alaya aldın, diye cevap verdi. Bugün gayri böyle şey düşünülür mü? Tayyareleri görmeyen mi kaldı?

-Kadınların asker oluşuna ne dersin nine?dedim.

-Ben asker anasıyım, askerliği bilirim. Kapımızdan emirber eksik olmazdı. Ayalimle gezmediğim yer kalmadı. Askerlik şerefli iştir. Amma erkek işidir.

-Zamane kızları hakkından gelemezler mi? Biraz düşündü.

-Gelirler oğlum dedi, muhakkak gelirler. Biz başka türlü yetiştik. Onlar başka.

-Demek kadınların askere alınması muvafık.

-Madem ki büyükler öyle münasip görüyorlar. Elbette münasiptir.

-Kadınları askere alacaklarmış, fikir nasıl?

-Pekala olur. Amma tehlike var askerlikte.

-Tehlikeli yerlere kadınları sürmemeli. Büyük harpte benim bütün komşularım hastabakıcı olmuştu. Pekala iş gördüler.

-Demek tehlikeye girmemek şartıyla geri hizmetlere hazırsınız?

-Elbette ileri hizmetlerde zaten kadının faydasından çok zararı dokunur. Siniri tutar afakanı boşanır. Konuşamaz, vuramaz, o koca tüfekleri kaldıramaz. Bir an durdu. Sonra kati kararını vermiş gibi devam etti.

-Zaten ömrüm bekar çamaşırı yıkamakla geçiyor. Karavana akşam sabah sıcak sıcak hazırlanacak olduktan sonra ben şimdiden razıyım” (Kemal Tahir, Son Posta, 4 İkinciteşrin 1936: 7). Kadınların söylemlerinin ortak noktası vatan savunmasından hiçbir kadının kaçmayacağı olmuştur. Ancak kadınların cephe de değil cephe gerisinde daha faydalı olacaklarına inandıkları görülmüştür.

Türk kadınlarının seferberlik halinde askere alınması konusu dış basının da dikkatini çekmiş İngiliz gazetelerinden News Chronicle gazetesi konu hakkında şu değerlendirmeyi

içeren bir haber yapmıştır: “Türk kadınının askere alınması kadınların inkişafı işini rekor denebilecek kısa bir zaman içinde tamamlamış oluyor. 13 sene önce Türk kadını hala şeriata göre yaşıyordu. Taahhüdü zevcata müsaade edilmekteydi. Kadınlar haremde yaşıyor ve yalnız peçeli dışarı çıkıyordu. Erkekler istedikleri zaman karılarını boşayabiliyor, kadınlar ise kocalarını asla boşayamazlardı. Kemal Atatürk bunların hepsini değiştirdi. Şimdi Türkiye’de bir kadından ziyade almak memnudur. Kadınlar yüzlerini umacı gibi kapayıp gezmiyorlar. Yeni izdivaç ve talak kanunları getirilmiştir. Kadınlar içtimai ve kanunu tam müsavat almışlardır.” (Haber, 9 İkinciteşrin 1936: 3). İngiliz gazetesinin bu yorumu yabancı basının Osmanlı Devleti’nde kadının toplumdaki yerini ve Türkiye Cumhuriyeti’nde yapılan inkılaplarla kadının değişen konumuna bakış açısını göstermektedir.

Konu ile ilgili olarak İngiliz Kadınlar Birliği Genel Katibi Mis Undergund de Londra gazetelerinde yayınlanan bir makale yazmıştır. İngiliz Kadınlar Birliği Genel Katibi Mis Undergund İngiltere’de kadınların hakları için zorlu ve sürekli mücadeleler verdiğini buna rağmen henüz kendilerine rahat bir uyku verecek haklarını elde edemediklerini belirtmiştir. Mis Undergund’a göre İngiltere’nin geleneksel yapısı buna engel olmakta, İngiliz kadınları 1918 tarihinden itibaren milletvekili seçimlerinde oy verebilmekte ama seçilme hakkı elde edememektedir. Bunun önündeki en büyük engel ise Lordlar Kamarası’dır. Mis Undergund İngiliz kadınlarının bütün mesleklerin serbest olmasını ve hayat mücadelesine atılan bir kızın uygun olan mesleğe girebilmeyi istediğini belirtmiştir. Belediye, nahiye meclislerinde hakem heyetlerinde ve özellikle hakimlik makamında kadınların olması gerektiğini söylemiştir. Mis Undergund makalesinde İngiliz kadınların elde edemediği hakları vurgularken Türk kızlarının başarılarına değinmiş ve şu ifadeleri kullanmıştır: Başınızı çevirip etrafınıza baksanıza, kadınlar dar kafalılıkla engellenmedikleri yerlerde başarılı ve galip oluyorlar. Kadın havacıların rekorlarını görmüyor musunuz? Engellenmediği zaman kadın zeka ve çabasıyla nerelere kadar yükselebileceğine bundan daha iyi bir örnek yoktur (Kurun, 19 İkinciteşrin 1936: 5-7).

Anadolu gazetesi 8 Teşrinisani 1936 tarihli nüshasında konunun bir söylentiden ibaret olmadığını belirten bir manşet atmış ve “Kadınların askerliği-layiha tetkik ediliyor” şeklinde bir haber yapmıştır. Türk kadınlarının askerliğe alınması ve savaş çıkması durumunda cephe gerisinde çeşitli işlerde çalıştırılması, kurslar görmesi hakkındaki kanun layihasının içişleri bakanlığında müsteşarın başkanlığında toplanan bir komisyon tarafından incelenmeye başlandığını yazan gazete (Anadolu, 8 Teşrinisani 1936: 3) konunun resmi kanallar tarafından ele alındığını duyurmuştur.

Saime Sadi ise 10 Teşrinisani 1936’da “Hayalden hakikate doğru” başlığı ile konuyu ele almıştır. Saime Sadi konunun inkar aşamasından kabul aşamasına geçtiğini, olumsuz düşüncelerin olumlu bir hal aldığını ve Türk kadının asker olduğunu belirtmiştir. Saime Sadi Türk kadının bu haberi sevinçle karşıladığını ancak şaşkınlık duyanların da olduğunu yazmıştır. Saime Sadi insanlar konuyu 15 yıl önceki Türkiye ile şimdiki Türkiye’yi kıyaslayarak değerlendirirse yeni toplum bünyesinin hayalden, inkardan ve menfiden gerçeğe, kabule, ispata ve müspete gidişindeki ciddiyet ve şuuru anlayabileceklerini ifade etmiştir. Bu kıyaslamayı yapan Saime Sadi şu ifadeleri kullanmıştır: “Annemi hala kafes arkasında ve simsiyah çarşafının ve peçesinin altında görüyorum. Benim ise yüzüm aktır, açıktır. Kıyafetim medenidir. Sıhhidir. Ahlakımı namusumu kafesin ve peçenin değil kendi terbiye ve karakterimin emniyetinde tutuyorum. Annem cahildi. Ancak Ahmediye ezberlemişti. Yurdunun hududunu tarihinin akışını ordusundaki zabitin rütbesini bilmezdi. Bir küçük makine yüzü görmemişti. Allamelik yapmıyorum fakat benim için onlar ve yetişenler bu cemiyetin yeni kadını olarak birçok şeyler biliyoruz. Ve artık bizim bir görüşümüz bir felsefemiz vardır. Dün mahalle mektebinde kadın hocanın dizi dibinde kara tecvid, ilmühal, mevlüd okuyan Türk kızı şimdi üniversite kürsüsünün karşısındadır. Bizzat profesördür, münevverdir, hekimdir, ediptir, avukattır, hakimdir, teknisyendir, işçidir. Analarımız doğru dürüst dilimizi bile bilmezlerdi.

Şimdi Türk kızları bir iki dilden anlıyorlar okuyup yazıyorlar. Bunlar dün hayaldi delilikti. Bugün ise sapasağlam ayakta duran birer hakikattiler. Medeni kanun Türk kızını haysiyetsiz rastgele alınıp dilediği vakit türlü türlü nikahlarla kovulan bir zavallı olmaktan kurtarmıştır. Kadın seçmek ve seçilmek hakkına maliktir. Yani vatandaş mesuliyetini tamamen üstüne almıştır. Asker de olacaktır ve olmalıdır. Yurdun müdafaasını erkekle beraber başarmak lazımdır. Evet lazımdır ve bu lüzum kahvelerdeki eski mantıkla kavranılamaz.” (Saime Sadi, Anadolu, 10 Teşrinisani 1936: 2). Saime Sadi bu ifadelerle Cumhuriyet döneminde kadın haklarında yaşanan gelişmeleri annesiyle kendisi arasındaki farkı ortaya koyarak sadece bir nesilde bile yaşanan değişimi ortaya koymuştur. Saime Sadi’nin Türk kadının elde ettiği hakları değerlendiriş biçimi ile İngiliz gazetesinin değerlendirme biçimi aynı olup, her iki durumda da eve hapsolmuş Türk kadınının toplumda nasıl yer edindiği üzerinde durulmuştur.

Tan gazetesi yazarlarından B. Felek gazetelerin kadınların seferberlik halinde askere alınması ile ilgili olarak tutarsız haberler yaptığını ifade etmiştir. Bu değerlendirmenin nedeni bazı gazetelerin böyle bir kanun çalışmasının olduğunu yazarken bazı gazetelerin ise haberin asılsız olduğunu yazmış olmasıdır. B. Felek konu hakkında kendi duyumlarını yazarken özellikle yaş meselesinin üzerinde durmuştur. Kadınların askere alınma yaşının 20 ile 45 yaş arası olacağını yazan B. Felek konuyu alaycı bir bakış açısı ile değerlendirmiş ve kadınların gerçek yaşını söylemekten çekineceklerini bu işin de askerlik konusunu zora sokacağını belirtmiştir. Kadınların yaşını inkar etmesi nedeniyle oldukça komik sahneler yaşanacağını söyleyen yazar sadece yaş değil boy konusunda da kadınların gerçek beyanda bulunmayacağını iddia etmiş ve her cümlesinde konuyu ciddiye almadığını ortaya koymuştur (B. Felek, Tan, 10 İkinciteşrin 1936: 3). Kadın bir yazar olan Saime Sadi konuyu kadınların Türkiye Cumhuriyeti’nde elde ettiği kazanımlar kapsamında değerlendirirken, B. Felek ise kadınların zayıf yönlerini ön plana çıkaran ciddiyetsiz bir üslupla yorumlamıştır.

Diğer taraftan Haber gazetesi konu ile ilgili olarak İçişleri Müsteşarı Sabri Bey’in açıklamalarını yayınlamıştır. İçişleri Müsteşarı Sabri Bey konu ile ilgili olarak kadınların zorunlu askerliğe tabi tutulması ile ilgili bir durumun söz konusu olmadığını, seferberlik halinde cephe gerisinde kadınların bazı işler için görevlendirilmesi konusunun da henüz bir komisyonca görüşülmediğini açıklamıştır (Haber, 11 İkinciteşrin 1936: 2; Son Posta, İkinciteşrin 1936: 1-12). Konu ile ilgili olarak gazetelere beyanat veren Milli Savunma Bakanı Kazım Özalp “Kadınların askerliği için hazırlanmış bir şey yoktur. Yalnız seferberlikte kadınlardan istifade cihetinin düşünüldüğünü...” açıklayarak konunun bir söylentiden ibaret olmadığını ancak resmi bir kararın da henüz alınmadığını açıklığa kavuşturmuştur. Konunun seferberlik halinde askerlikten muaf olanların sorumlulukları çerçevesinde değerlendirileceğini ifade eden kanunu incelemekle görevli Eski İçişleri Müsteşarı Vehbi Çıtak konunun kadınların fiilen askere alınması değil seferberlik halinde geri hizmetlerde görevlendirilmesi olduğunu ifade etmiştir (Anadolu, 12 Teşrinisani 1936: 1-4; Son Posta 10 İkinciteşrin 1936: 1). Resmi ağızlardan yapılan bu açıklamalar kadınların askere alınması konusunun basında tartışılmasının yersiz ve sebepsiz olmadığını ortaya çıkarmıştır.

Gazeteler bu açıklamalardan sonra konu ile ilgili haberlerini artırmış ve farklı bakış açıları ile durumu kamuoyuna sunmuştur. Kadınların askere alınması konusunu bir eczacı olarak değerlendiren Kemal Aktaş kendisinin mesleği gereği materyalist olduğunu ve bu konuyu da öyle değerlendirdiğini ifade etmiştir. Eczacı Kemal Aktaş Türk kadını gerekirse erkeklerle birlikte savaşıacak, kolunda kırmızı hilali ile yara saracak, elinde silahı ile işgale karşı koyacak, daktilo başında ordu emri yetiştirecek veya erzak, cephane ambarlarında hesap tutacaktır. Kadınlar işini yaparken ne iş yapıyorsa odur. Milletvekili, doktor, hakim veya direktör. Ancak kadına en çok yakışan görevler ise milletvekilliği, çocuk veya kadın doktorluğu, öğretmenliktir. Diğer taraftan da kadına en çok yakışan şey evinde dişi kuş, ailede ana, kocasının hayat arkadaşı olmaktır diyen Eczacı Kemal Aktaş kadınsız olan her şeyin eksik

olacağını ifade etmiştir. Kadınların kışlaların süsü Türk ordusunun ve tarihinin kahramanı oldukça medeniyet dünyasına seslenmek için semalara çıkacak, şanlı bayrağımızı taşıyan uçaklarımızla semalara Türk'ün zafer çelengini asacağını söyleyen Kemal Aktaş “yolun açık olsun cici kadın, asil kadın yürü, tarihine yürü” (Anadolu, 12 Teşrinisani 1936: 5) ifadeleri ile Türk kadının tarihten gelen askeri yönünün bu işi başarabileceğinin kanıtı olduğunu iddia etmiştir.

Gazetelere gelen okuyucu mektupları da yayınlanmış bu mektuplardan birini yazan genç bir kız erkeklerin yaptığı işleri kadınların da yapabileceğini, bir gün kadınların her işte başarılı olacağına herkesin şahit olacağını, Cumhuriyet'in ilanı sayesinde zaten bunun gerçekleştiğini ifade etmiştir. Genç kız yıllardır hayalini kurduğu askerlik yapma isteğinin gerçeğe dönüşmesinden duyduğu sevinci ifade ederken kadınların cephede her görevi başarıyla yapacağını savunmuştur (Tan, 15 İkinciteşrin 1936: 5).

Kadınların seferberlik halinde askere alınması tartışmalarının devam ettiği bir dönemde İzmir'de alınan sekiz uçak için tören yapılmış olup, bu törenlerde kadın pilotlardan Ferhunde Ahmet Sadık da bir uçuş gerçekleştirmiştir (Anadolu 17 teşrinisani 1936: 1). 1936 Aralık ayında da basın konu ile ilgili haber yapmaya devam etmiş olup, özellikler İnönü Kampı'nda planör ve paraşüt eğitimi alarak mezun olan Türkkuşu öğrencileri Mediha Toros, Firuzan Kastelli gazetelerde yer almıştır. Ayrıca kızların erkek öğrencilerle birlikte askeri dersleri alacağı netleşmiştir. Konu Milli Eğitim Bakanlığı tarafından görüşülerek bir kararname hazırlanmış ve Başbakanlığa verilmiştir (Kurun 24 Birincikanun 1936: 1-2). Aynı haber Kültür Bakanlığı için de yapılmıştır. Kültür Bakanlığı'nın konu ile ilgili bir proje hazırlayarak Başbakanlığa verdiği kamuoyuna duyurulmuştur. Kız öğrencilerin erkek öğrencilerle birlikte askeri dersler alacağı bunun 1937 yılından itibaren uygulamaya geçirileceği belirtilmiştir (Kurun, 30 Birincikanun 1936: 3). Seferberlik halinde kadınların askere alınması tartışmaları kadınların özellikle milletvekili seçme ve seçilme hakkı elde etmesi ile her yönüyle tartışılmış konu son olarak kız öğrencilerin erkek öğrencilerle birlikte askeri derslere katılması şeklinde sonuçlanmıştır. Bu tartışmalarda kadın ve erkeklerin farklı düşüncelere sahip olduğu ortaya çıkmış olsa da fikir beyan eden herkesin ortak düşüncesi vatan savunması söz konusu olduğunda hiç kimsenin görevden kaçmayacağı olmuştur. Türk kadını tarihin hiçbir döneminde kadınlara çizilen sadece çocuk doğurmak ve ev işi yapmak rolüne razı olmamış, toplumsal sorumluluklarından kaçmayarak her alanda erkeklerle omuz omuza mücadele etmiştir.

Sonuç

Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal, siyasal, iktisadi temellerini inşa ederken toplumu bir bütün olarak değerlendirmiş olup, tüm fertlerin eşit ve katılımcı bir rol oynamasını istemiştir. Bu amaçla yapılan inkılaplarla çağın gerisinde kalan uygulamaları ortadan kaldırırken, kadınları temel haklarından mahrum eden kısıtlamalarla da mücadele etmiştir. Mustafa Kemal Atatürk, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda erkeklerle beraber savaşın zorluklarına göğüs geren, işgal yıllarının sıkıntılarını erkeklerin askere alınması nedeniyle yalnız başına bertaraf eden kadınların emeklerini her fırsatta dile getirmiştir. Erkeği her alanda yüceltirken, kadını geride bırakan bir düşüncenin ortadan kalkması için gösterilen çabanın ürünü olarak, Cumhuriyet kadınlarının askere alınması tartışmaları ortaya çıkmıştır. Kadınlara özellikle siyasi alanda seçme ve seçilme hakkının verilmesi karşılığı olarak bazı zihinlerde kadınlara askerlik yaptırılması düşüncesi oluşmuştur. Oysa Türk kadını tarih boyunca bunu bir zorunluluk değil ödev olarak görmüş ve üstlenmiştir. 1927'de TBMM'de milletvekilleri arasında konu ile ilgili yaşanan tartışma da milletvekillerinin verdiği tepkiler Türk kadınının üstlendiği bu görevi hakkıyla yaptığını ortaya koymuştur. Çünkü Giresun Milletvekili Hakkı Tarık Bey'in söylemlerini eleştiren Kütahya Milletvekili Recep Bey ve Menteşe Milletvekili Yunus Nadi Bey'in sözleri bravo ve alkış sesleri ile desteklenmiştir.

Kadınların seferberlik halinde askere alınması ile ilgili olarak tartışmaların kamuoyuna yansıdığı ilk dönemlerde özellikle erkek köşe yazarlarının bu konuyu kadınları aşağılayan bir üslupla değerlendirdiği görülmüştür. Konuyu pudra, rimel gibi kadınların makyaj malzemesine indirgeyen düşünceler Cumhuriyet'in kendilerine açtığı yolda doktor, mühendis, öğretmen, pilot olarak yürüyen kadınların başarısından rahatsızlık duyanların dile getirdiği bir durumdur. Kadınların sosyal hayatta hep erkeğin gerisinde kalması gerektiğini düşünenler kadınların toplumsal ve siyasi hayatta erkeklerle yan yana yürümesini henüz yeni kabul etmişken orduda birlikte görev almayı hayal dahi edememiştir. Oysa bu tartışmalar sırasında birçok kadın eğer orduda görev almak gibi bir sorumluluk verilirse seve seve bu göreve talip olacaklarını ifade etmiş özellikle genç kızlar arasında bu tartışmalar büyük heyecana neden olmuştur. Savaşın izlerini silmeye çalışan bir toplumun fertlerini oluşturan kadınlar yeni bir seferberlikte sadece geri hizmette değil cephede de savaşabileceklerini ifade etmiştir. Özellikle 1936 yılınca henüz 18 yaşında paraşütünün açılmaması nedeniyle şehit olan Eribe'nin cesareti tüm genç kızlara yeni bir ufuk açmıştır. Genç kızlar Eribe'nin şehadetinden gurur duymuş, onun yolundan gitmek istediklerini beyan etmişlerdir. 1936 yılında kadınların seferberlik halinde askere alınması tartışmaları sadece basın mensuplarının köşe yazılarıyla sınırlı kalmamış her yaş grubundan farklı vatandaşların fikir ve düşünceleri de kamuoyuna yansımıştır. Konuyu olumsuz fikirlerle değerlendirenler genel olarak kadınların fiziki olarak ağır koşullara dayanıklı olmadıkları üzerinde durmuştur. Doktor, eczacı, öğretmen, ev hanımlarının değerlendirmeleri de bu husus üzerinde olmuştur. Seferberlik halinde cephede veya cephe gerisinde kadınların yararlılığı üzerine yapılan tüm tartışmaların odak noktası vatansever Türk kadınlarının toplumsal ve siyasi alanda yüklendiği misyonu askerlik söz konusu olduğunda da tarihi geleneklere sadık kalarak üstleneceğidir.

Kaynakça

I. Resmi Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi, 79. İnikat, C. 1, 21 Haziran 1927, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/85>, Erişim tarihi: 11.10.2025.

II. Gazeteler

Akşam

Anadolu

Cumhuriyet

Haber

İkdam

Kurun

Milliyet

Son Posta

Tan

Yeni Mersin

III. Kitaplar ve Makaleler

Akal, M. Y., Ateş, B., Cergibozan, R., Kırtıl, M. (2023). Türkiye’de Kadınların Askerlik Yapmalarına Yönelik Toplumsal Tutumlar. *İstanbul University Journal of Sociology*, 43(2), 223-257.

Dalaman, Z. B. (2022), “Türkiye’de Ulus Devlet İnşa Sürecinde (1923- 1950) Kadın Asker ve Asker Annesi Tartışmaları”. *Belgi Dergisi*, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, I, ss. 47-71.

Demirel, F. (2024), “Cumhuriyet Kadınlarının Askerlik Hayali Kadın Asker Olur Mu?”, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

Doğualp Çiçek, H., (2023), “Atatürk Dönemi Tbm Zabit Ceridelerine Göre Türk Kadınının Birey Olma Süreci (1920-1938)”. *ANASAY*, 2023, Yıl 7, Sayı 24, 105 – 132.

Korkmaz, E. (2022), “Türk Ordusunda Kadının Yeri: Tarihi Perspektiften Bir Değerlendirme”. *Güv. Str. Derg.*, 18(43): 655-682.

Sarıkaya Sarıdemir, S. (2025) , “Cumhuriyet Kadınlarının Askerlik Hayali Kadın Asker Olur Mu?. *Türk Dünyası Kadın Araştırmaları Dergisi*, 4(6), 59-63.

BÖLÜM 2

KAFKASYA'DA BOLŞEVİK İHTİLALİ VE SONUÇLARI: KUZEY KAFKASYA CUMHURİYETİ'NİN KISA ÖMRÜ

Özlem KARAPINAR GÖK¹

¹ Dr. ozlem_karapinar_89@hotmail.com - ORCID: 0000-0002-5183-0181.

GİRİŞ

Kafkasya, batıda Karadeniz, doğuda Hazar Denizi ve güneyde Türkiye ile İran arasında köprü vazifesi gören, coğrafi konumu itibarıyla tarih boyunca sürekli istila ve göç yollarına sahne olmuş, bu özelliğiyle “Kavimler Kapısı” unvanını almış bir bölgedir. Elbrus ve Kazbek gibi zirvelerin ikiye böldüğü bu dramatik topoğrafya (Kuzey Kafkasya ve Transkafkasya), Adigeler, Çeçenler, Dağıstanlılar, Abhaz-Abazalar ve Karaçay-Balkarlar gibi kökenleri tarih öncesine uzanan zengin ve çoğunluğu Müslüman halklara ev sahipliği yapmıştır. Bu halklar, İslam prensipleri, güçlü örf ve adetleri ile daimi işgallere karşı cesur, mücadeleci ve bağımsızlıklarına adanmış bir kimlik geliştirmiştir. Rusya Federasyonu için vazgeçilmez bir jeopolitik değere sahip olan Kafkasya, Rus emperyalizminin “sıcak denizlere inme” siyasetinin (özellikle Doğu Anadolu ve İran üzerinden Hint Okyanusu’na ulaşma) üç stratejik ayağından biri olmuş, bu nedenle Çarlık, bölgeyi zorla Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma yoluyla sistematik olarak sömürgeleştirmiştir. XX. yüzyılın başlarında Çarlık Rusyası’nın baskıcı ve kırılğan yapısının I. Dünya Savaşı’ndaki ağır yenilgilerle derinleşen ekonomik ve sosyal bunalımlarla çökmesi (Şubat ve Ekim 1917 İhtilalleri), Kafkasya halkları için bağımsızlık adına yeni bir fırsat penceresi açmıştır. Rusya’daki “*İkili İktidar*” karmaşasını ve Bolşeviklerin “*Barış, Ekmek, Özgürlük*” ile “*halkların kaderini tayin*” gibi vaatlerini fırsat bilen Kuzey Kafkasya Dağlıları, 1917’de Bakü ve Terek-Kala’da topladıkları kurultaylarla siyasi birliklerini (Birleşmiş Şimali Kafkasya ve Dağıstan Dağlıları Birliği Merkez Komitesi) oluşturmuştur. Kuzey Kafkasya Dağlıları, Abdülmecit Çermoy liderliğinde teşkilatlanarak 20 Kasım 1917’de Rusya’dan resmen ayrıldıklarını ilan etmişlerdir. Ancak bu bağımsızlık mücadelesi, yalnızca Çarlık taraftarı Denikin ordularının tehdidiyle değil, aynı zamanda mirasına kondukları Çarlığın yayılmacı ruhunu sürdüren Bolşeviklerin ikiyüzlü politikalarıyla da sınanacaktır.

1. KARADENİZ VE HAZAR ARASINDAKİ HAYATİ GEÇİT: KAFKASYA BÖLGESİ

Kafkasya Bölgesi, coğrafi konumu nedeniyle tarih boyunca sürekli olarak istilalara sahne olmuş, ancak aynı zamanda sayısız topluluğa ve medeniyete de kucak açmıştır. Kuzey-güney ve batı-doğu arasında hayati bir bağlantı köprüsü işlevi gören Kafkaslar, devletlerin stratejik planlamalarında her zaman merkezi bir rol oynamıştır. Tarihin her döneminde kavimlerin göç yolu üzerinde bulunması nedeniyle bu bölge “*Kavimler Kapısı*” unvanını almıştır. Bu geçiş güzergahı olma özelliği, Kafkasya’nın son derece çeşitli bir demografik yapıya sahip olmasının temel nedenidir. Ne var ki, bu karmaşık ve heterojen nüfus yapısı, bölgede kalıcı ve güçlü kültürel ya da idari yapıların teşekkülünü zorlaştırmış, dolayısıyla bölgenin sürekli olarak emperyalist baskı altında kalmasında önemli bir rol oynamıştır. Aslında, Kafkasya’nın bu istikrarsız ve heterojen dokusu, emperyalist güçlerin bölgeye olan ilgisini artıran en önemli faktörlerden biri olmuştur (Hızal, 1961: 31).

Kafkasya coğrafi olarak belirgin sınırlar içinde yer almaktadır. Bölge, batıda Karadeniz, doğuda Hazar Denizi ile çevrilidir. Kuzeyde Kuban ve Kuma Ovaları ile sınırlanırken, güneyde İran ve Türkiye ile komşudur. Coğrafi kapsamı, Karadeniz’in kuzeydoğusundaki Taman Yarımadası’ndan Hazar Denizi’nin batısında bulunan Abşeron Yarımadası’na kadar uzanan geniş dağlık alanı kapsamaktadır. Bölgenin en belirleyici özelliği olan Büyük Kafkaslar (Kafkas Sıradağları), tüm alanı iki ana kısma ayrılmaktadır. Bu dağ silsilesinin kuzeyinde kalan kısma Kuzey Kafkasya (veya Kafkas Önü/Sirkafkasiye), güneyinde kalan bölüme ise Transkafkasya (veya Kafkas Ardı) adı verilmektedir (Kaşıkçı-Yılmaz, 1999: 8).

Karadeniz ile Hazar Denizi arasında doğal bir köprü, yani bir berzah oluşturan Kafkasya, kıtalararası bir geçit görevi üstlenmiştir. Batı kıyıları, Karadeniz ülkeleri aracılığıyla Boğazlar üzerinden Batı Avrupa medeniyetiyle temas imkânı sunarken, Hazar Denizi ise bölgeyi Yakın Doğu ve Orta Asya medeniyetleriyle bütünleştirmiştir. Elbrus ve Kazbek gibi zirveleri daima karla örtülü, meşhur yüksek dağ silsilesi, bu coğrafyayı Kuzey ve Güney (Maverayı Kafkasya) olmak üzere iki ana kısma bölmektedir. Her ne kadar dağlık bir yapıya sahip olsa da, Kafkasya aynı zamanda büyük nehirlerin bereketlendirdiği geniş ovalara ve verimli yaylalara da kucak açmaktadır. Bölgenin tarihi, bu dramatik topoğrafyayla tam bir uyum içinde olmuştur (Resulzade, 2021: 21-23).

Kuzey Kafkasya'nın en eski yerli halkları, başta Adigeler (Çerkesler) olmak üzere zengin bir etnik çeşitliliğe sahiptir. Adigelerin başlıca kolları arasında Abzahlar (Abedzax), Şapsığlar, Bjeduğlar, Natukhaçlar (Nathoy), Janeler, Kabardeyler (Kabartay), Besleneyler (Besni), Vubıhlar (Ubıh), Hatkoılar (Hatıkoy), Makhoşlar (Mahoş) ve Kemirguveyler (Temirgoy) yer almaktadır. Bu büyük grubun yanı sıra bölgenin kadim sakinleri arasında Abhaz-Abazalar, Asetin-Osetler, Karaçay-Balkarlar ve Çeçen-İnguşlar bulunurken Dağıstanlılar da (Avarlar/Andelal, Lezgiler, Gazi Kumuklar/Lak ve Darginler gibi topluluklarla) Kuzey Kafkasya'nın temel yerli bileşenlerindendir (Berkok, 1958).

Kafkasya halkları, prehistorik dönemlere uzanan kökenlere sahip, müşterek bir kültürel ve tarihsel birikimin müktesebatını temsil etmektedirler. Bölge nüfusunun ekseriyetinin Müslüman olması nedeniyle, İslami prensipler, bireysel ve kolektif yaşamın temelini teşkil eden aksiyomatik yapıyı oluşturmuştur. Bu topluluk, Şariat hükümlerini uygulamanın yanı sıra, kadim örf ve adetleri (Adet/Namazı) de sürdürerek karma bir normatif sistemi benimsemiştir. Coğrafyanın sürekli işgal tehdidi altında bulunması, hızlı bir adaptasyon yeteneği, dinamik bir yaşam biçimi, yüksek bir sosyal disiplin ve konsolide bir milli kimliğin gelişimine yol açmıştır. Kafkas bireyi; cesaret, mücadeleci ruh, onurluluk (mağruriyet), dindarlık, vefakârlık ve yüksek misafirperverlik gibi özelliklerle karakterize edilir. Savaş literatüründe, silahsız düşmana karşı merhamet ilkesi gözetilmekle birlikte, muharebe anında tavizsiz bir savaşçı profili sergilenir. Hayatın özünü mücadele olarak kodlayan ve ölümle iç içe bir varoluşu kabul eden bu halk, duygusal ifadesinde içe dönük (rezervli) bir yapıya sahiptir. Equestrian (at binme) sanatındaki mahirliği, kılıç ve kama gibi geleneksel silahlara atfettiği yüksek manevi değer ile tanınır. Nihayetinde, bağımsızlık ideali uğruna, düşmanın üstün askeri gücüne rağmen yiğitçe direniş göstermekten imtina etmezler (Hızal, 1961: 28).

2. RUS EMPERYALİZMİNİN KAFKASLARDAKİ KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ, STRATEJİK ÖNEMİ VE I. DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDEKİ BAĞIMSIZLIK MÜCADELELERİ

Rus emperyalizmi, askeri fetihler, siyasi-idari kontrol ve makroekonomik uyum ile karakterize edilen bir jeopolitik süreçtir. Tarihçilere göre, merkezdeki Rus ulusal benliği, zorla iskân ettirilen gruplar vasıtasıyla sınır ötesinde de yayılarak Rus egemenliğinin (siyasi, askeri, kültürel ve dilsel) pekişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Rusya'nın bir dünya gücü olma yolunda takip ettiği sıcak denizlere inme siyasetinin üç stratejik ayağı bulunmaktadır: 1) Balkanlar üzerinden İstanbul ve Boğazlar bölgesine inerek Ege ve Akdeniz'e hâkim olmak; 2) Kafkasları bir hareket üssü olarak kullanarak Doğu Anadolu üzerinden İskenderun Körfezi'ne ve dolayısıyla Akdeniz'e ulaşmak; 3) Yine Kafkasları merkez alarak İran üzerinden Hint Okyanusu'na erişim sağlamaktır (Kurat, 1998: 289).

Kafkasya, Rusya Federasyonu için vazgeçilmez bir jeopolitik değere sahiptir. Bölge, hem Avrupa ile Orta Asya arasında kritik bir geçiş köprüsü işlevi görür hem de Karadeniz ile

Hazar Denizi'ne kıyıdaş olmasıyla stratejik üstünlük sağlar. Bu coğrafyanın Rusya için önemi iki temel özellikten kaynaklanır. Birincisi, bölgenin Asya'daki önemli rakipleri olan Türkiye ve İran ile doğrudan temas noktası olmasıdır. İkincisi ise, Orta Asya'ya açılan hayati bir kapı konumunda bulunmasıdır. Rusya'nın temel amacı, bu stratejik avantajları güvence altına almak için Kafkasya'yı tamamen kontrol altında tutarak kendi sınırları için etkili bir tampon bölge oluşturmaktır (Gökçe, 1979: 21-22).

1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle Kafkasya, Rusya'nın işgali altına girerek yıkıcı etkilere maruz kaldı. Ancak, Rus ordusunun cephelerde yenilmeye başlaması, Kafkasya halkı için bağımsızlık adına yeni umutların doğmasına neden oldu. Bu süreçte, bölge dışındaki Kafkas muhacirleri, kurdukları cemiyetler aracılığıyla Kafkasya'nın özgürlük davasını uluslararası alana taşımak için yoğun çaba gösterdi (Time, 1960: 18). Anadolu'da faaliyet gösteren Kafkas Komitesi, Kasım 1915'te Fuat Paşa'nın himayesinde diplomatik bir girişim başlattı. Aziz Meker, Kamil Tokaridze, Maçabeli ve Dr. İsa Ruhi Paşa'dan oluşan özel bir heyet, Kafkas davasını anlatmak üzere Berlin ve Viyana'ya gönderildi. Ocak 1916'da bu delegasyon, Avrupa devletlerine sunduğu resmî muhtıradan, Kafkasya'nın işgalden kurtarılması ve Kuzey Kafkasya, Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan olmak üzere dört bağımsız devletten oluşacak konfederatif bir yapının kurulması için Komite'ye maddi ve manevi destek sağlanmasını talep etti. Bu çabaların ardından Komite, adını "*Şimali Kafkasya Siyasi Muhacirler Komitesi*" olarak değiştirdi (Hızal, 1961: 32). Komite, Haziran 1916'da İsviçre'nin Lozan kentinde düzenlenen Esir Milletler Kongresi'ne katılarak Kuzey Kafkasya'nın gasp edilen haklarını kararlılıkla savundu. Müşir Fuat Paşa önderliğinde çalışan Komite, Çarlık Rusyası'nın çöküşünü ve ardından başlayacak kaosu öngörerek bu jeopolitik fırsatı değerlendirmek amacıyla çalışmalarını hızlandırdı, savaşı ve tarafsız devletlere sürekli muhtıralar sunarak bağımsızlık mücadelesi için yardım çağrılarını yineledi (Gökçe, 1979: 22).

XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise, Çarlık Rusyası'nın bünyesindeki halklara uyguladığı baskıcı politikalar, devleti son derece kırılgan bir yapıya büründürmüştü. 1905 Rus-Japon Savaşı'nda yaşanan ağır yenilgi ve ardından patlak veren 1905 Devrimi, Rusya'nın iç siyasetinde derin yaralar açtı. Şubat 1917 Devrimi ile iktidara gelen Geçici Hükümet ise, suçladığı Çarlık yönetiminden köklü bir fark sergilemeyerek ülkeyi I. Dünya Savaşı'nda tutmaya devam etti. Bu dönemde, Çarlık rejimine yakın milletvekillerinin çoğunlukta olduğu Duma tarafından Geçici Hükümet kurulsun ve yönetimi devralmaya çalışsa da, tabanda örgütlenen işçi, köylü ve askerlerden oluşan Sovyetler, alternatif bir iktidar odağı olarak sahneye çıktı. Bu durum, Rusya'nın siyasi hayatında "*İkili İktidar*" (Dual Power) olarak adlandırılan belirsiz bir dönemin yaşanmasına yol açtı (Kocabaşoğlu, 2006: 138).

Bolşevik İhtilali'nin patlak vermesindeki en köklü neden, Rusya'daki derin sosyal adaletsizlikti. Bu dönemde Rus toplumu, muazzam servetlere sahip olan zengin bir sınıf ile aşırı yoksulluk içinde yaşayan büyük bir köylü ve işçi kitlesi olmak üzere keskin hatlarla kutuplaşmıştı. Vladimir Lenin, bu toplumsal fay hattını kullanarak, iktidara gelmek için temel gücü bu ezilen köylü ve işçi sınıflarına dayandırarak ihtilali başarıyla gerçekleştirdi (Togan, 1970: 227).

1917 yılına gelindiğinde, Çarlık Rusyası tam bir kriz ortamına sürüklenmişti. Yiyecek kıtlığı doruğa ulaşmış, pek çok fabrika kapanmış ve artan enflasyon halkın alım gücünü bitirmişti. Yönetime karşı duyulan nefret ve yaygın huzursuzluk, 1.5 milyona yaklaşan asker kaçağı sayısı ile birlikte toplumsal çözülmenin boyutlarını gösteriyordu. Çar'ın idare ve sevk kabiliyetinden yoksun, zayıf karakterli biri olması bu krizi derinleştiriyordu (Devlet, 1999: 218). İhtilalin siyasi nedenleri arasında, Çarlık iç politikasının halktan giderek uzaklaşması ve I. Dünya Savaşı'nın yol açtığı büyük iktisadi ve manevi çöküntü önemli yer tutuyordu. Savaşa

büyük umutlarla giren Çarlık Rusyası'nın Alman cephelerinde aldığı ağır yenilgiler, bütün umutları tüketmiş ve ülkenin içindeki sosyal ve ekonomik sıkıntıları katlanarak artırmıştı (Akyol, 1976: 38).

XX. yüzyılın başlarında Rusya'da aydın kesimler arasında fikir hareketleri büyük bir ivme kazanmış, bu aydınlar ülkenin kronik sosyal huzursuzluğunun bir yansıması olarak derin bir fikrî kaynama yaşamaktaydı. Fransız İhtilali'nin yaydığı hürriyetçi akımlar, Rusya'da zaten 1825'ten itibaren Çar yönetimine karşı isyanların çıkmasına zemin hazırlamıştı. Tüm bu gelişmelerin sonucunda, Ekim 1917'de Bolşevik Partisi'nin gizli toplantısında, Lenin'in liderliğinde beş kişilik bir ihtilal komitesi oluşturuldu. Son derece iyi planlanmış bu hareket, yeni kurulan Geçici Hükümet'in beceriksizliğinden yararlanarak sadece bir gün içinde başarıya ulaştı. 7 Kasım 1917'de Rusya'da Çarlık dönemi tamamen sona erdi, büyük şehirlerde genel ayaklanmalar patlak verdi. Kerensky hükümetini devirip yönetime el koyan Bolşevikler, aynı zamanda I. Dünya Savaşı'nın da akışını değiştirdi ve ilk icraat olarak 8 Kasım 1917'de savaş halindeki tüm devletlere derhal barış çağrısında bulundu.

1917 Bolşevik İhtilali'ne giden süreçte Çarlık Rusyası, feodal ve kapitalist unsurları barındıran, koyu Ortodoks inancına dayalı, baskıcı bir yapıya sahipti; bu rejim, askeri işgallerle ele geçirdiği toprakları Ruslaştırmış, halkların arazilerini gasp ederek Rus feodallere vermiş ve ırkçı politikalarla ele geçirdiği milletleri asimile etmeye çalışmıştır. Tüm iktisadi imkânların Rus asillerin elinde toplandığı, kültür ve milletlerin hor görüldüğü bu “*halklar hapishanesi*” ortamında, en temel sebep olan derin sosyal adaletsizlik (zengin asiller ve yoksul işçi/köylü ayrımı) ve Fransız İhtilali'nden beslenen hürriyetçi fikir akımları, ihtilalin zeminini hazırlamıştır. Çarlık, yayılmacı siyasetinin bir sonucu olarak 1917'ye gelindiğinde Kafkasya'nın tamamını hâkimiyeti altına almış; dil, din ve kültürel açıdan farklı bu toplulukları sadece iktisadi olarak sömürmekle kalmamış, aynı zamanda siyasi ve kültürel haklarını ellerinden alarak yoğun bir Ruslaştırma politikasına tabi tutmuştur. Lenin, bu toplumsal huzursuzluk ve eşitsizlik ortamından faydalanarak ihtilali başarıyla gerçekleştirmiştir (Saray, 1998: 234).

Çarlık yönetiminin Kafkasya üzerindeki sömürgeci politikaları, bölge halklarını zorla Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırma çabalarıyla birleşince, milli şuuru hızla gelişen Kafkas halkları ile sömürgeci güç arasında kaçınılmaz bir siyasi mücadele zemini oluşmuştur (Armaoğlu, 2009: 168-169). Bu yerel çatışma ortamına rağmen, 1917 Bolşevik İhtilali, şüphesiz ki hem o dönemin hem de modern tarihin en önemli olaylarından biridir ve kökleri, Fransız İhtilali'nden itibaren Rusya'da biriken uzun soluklu toplumsal ve siyasi gelişmelere dayanmaktadır. Bu devrimin derin nedenleri, özellikle aydınlar arasında güçlenen fikri akımlar, toprağın adaletsiz dağılımıyla kronikleşen köylü meselesi ve sanayileşmenin yarattığı eşitsizliklerle büyüyen işçi meselesi olmak üzere üç ana eksenle incelenebilir (Akyol, 1976: 38). Nihayetinde, 1917 Bolşevik İhtilali, Rusya'nın içinde biriken yoğun sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi huzursuzlukların birleşimi sonucu ortaya çıkan, toplumun alt sınıflarını temel alan sosyalist nitelikli büyük bir toplumsal dönüşümü temsil etmektedir (Crell, 1976: 111).

Bangkok'tan Rusya'nın Siyam (Tayland) Elçisi, Petrograd'daki Troçki'ye 17 Kasım 1917'de yazdığı mektupta Rus halkının kendi içindeki sınıf kavgalarını ve nefreti bırakıp sevgi ve saygı içinde birleşmesi gerektiğini, ancak o zaman dünyaya kutsal bir örnek olabileceğini belirtmiştir. Bangkok Elçisi Loris-Melikov, aynı zamanda o dönemde devrim sonrası Petrograd'a (Troçki'ye) yazdığı bu mektupta, bolşeviklerin “*barış ve kardeşlik*” vaatlerini teoride övmekle birlikte, pratik siyasette özellikle Almanya'ya karşı çok dikkatli olunması gerektiğini belirten diplomatik bir analiz sunmuştur (РГИА, Опись 1 / Дело 15 / Папка 1 / 22.11.1917 -22.11.1917).

12. Ordu Askeri-Devrimci Komitesi'nin Petrograd'daki silahlı ayaklanmayı destekleme ve karşı-devrimle mücadele çağrısı manifestosu şu şekildeydi: “*Devrimci 12. Ordu'nun asker ve işçi yoldaşları! Karar anı geldi! Tüm iktidarın halkın kendisine geçmesi için mücadele başladı. Zengin toprak sahiplerinden, tüccarlardan ve fabrika sahiplerinden oluşan Karşı-devrimci Geçici Hükümet, halkın tüm haklarına, devrimin kazanımlarına karşı yumruğunu kaldırdı. Halk, ezenlere karşı ayaklandı. İşçi ve köylü hareketinin başında, Rus devriminin beşiği olan yeni bir hükümet var -Kızıl Petrograd-. Petrograd'da, amacı karşı-devrime karşı amansız bir mücadele olan Askeri-Devrimci Komite kuruldu. Ve bu mücadele, yoldaşlar, başladı. Yine kardeşlerimizin kanı daha iyi bir yaşam için, halkın parlak geleceği için dökülüyor. En iyi dileklerimiz oraya, Petrograd yönüne yöneliktir! Ancak bu yetmez yoldaşlar. İş lazım, devrim davasına ihanet edenlerin arasında tek bir asker bile olmaması lazım...* (РГВИА, Ф.2262, Д.1, Ч., 264, Л., 35)”

Bu çağrı manifestosu, 1917 Rus Devrimi'nin en kritik anlarından birinde, askeri birlikleri ve işçi sınıfını sınıfsal bir bilinçle harekete geçirmeyi amaçlayan keskin bir siyasi ajitasyon örneğidir. Manifesto, mevcut Geçici Hükümet'i yalnızca bir yönetim biçimi olarak değil; toprak sahipleri, tüccarlar ve sermaye sahiplerinden oluşan bir “karşı-devrim” odağı olarak tanımlayarak meşruiyetini tamamen reddetmektedir. “*Halkın parlak geleceği*” ve “*ezenlere karşı ayaklanma*” gibi ifadelerle duygusal bir zemin inşa edilirken, Petrograd devrimin merkezi ve sarsılmaz kalesi olarak kutsanmaktadır. Asıl vurgulanan kısım ise pasif bir destekten ziyade aktif eyleme çağrı yapmasıdır; devrim davasına “*ihamet*” edilmemesi gerektiği uyarısı, cephedeki ve şehirdeki askeri unsurları siyasi bir tercih yapmaya, yani silahlarını düzene karşı doğrultmaya zorlayan bir sadakat sınavı niteliği taşımaktadır.

Babcock ve Wilcox adlı İngiliz şirketinin yöneticisi Henry E. Metcalf 22 Kasım 1917 tarihinde Petrograd'daki Askeri-Devrimci Komite'ye bir mektup yazmıştır. Mektup, devrim sırasında Rusya'da bulunan bir İngiliz iş adamının, İngiliz hükümetine durum raporu vermesini ve aynı zamanda yeni devrimci hükümetle diplomatik/stratejik bir ilişki kurmaya çalışmasını anlatmaktadır. Mektubun Askeri-Devrimci Komite'ye (Smolny) yazılmış olması, yabancı sermayenin ve şahısların artık eski Çarlık makamlarını veya Geçici Hükümet'i değil, fiilî güç olan Bolşevikleri muhatap almaya başladığının göstergesi olmuştur. Metcalf gibi bir direktörün hizmetlerini sunması, Bolşevik yönetiminin başlangıçta uluslararası alanda nasıl bir meşruiyet arayışında olduğuna ve yabancıların bu yeni otoriteye uyum sağlama hızına dair önemli bir kanıt olmuştur (РГИА, Опись 1 / Дело 99 / Папка 10).

Bolşevik yönetiminin 1917-1923 dış politikası, 1917-1921 (iç savaşı kazanma çabası ve Avrupa'ya devrim beklentisi) ve 1921-1923 (konsolidasyon ve barış içinde bir arada yaşama) olmak üzere iki ana döneme ayrılır; birinci dönemde “*Barış, Ekmek, Özgürlük*” vaatleriyle geniş halk kitlelerini ve 3 Aralık 1917 çağrısıyla doğudaki Müslüman emekçileri arkasına almayı başarmıştır. Bolşeviklerin Doğu politikası iki boyutluydu: eski Çarlık sınırları içinde yerel otoritelerle iş birliği yaparak 1923'e kadar Bolşevikleşmeyi tamamlamak ve ardından Ruslaştırmaya geçmek; ikinci olarak ise, 3. Enternasyonal kararıyla Çarlık sınırları dışındaki, özellikle sömürge altındaki halkların emperyalizme karşı savaştan hareketlerini desteklemektir. Batı politikası ise başlangıçta emperyalist anlaşmazlıklardan yararlanmaya dayanırken, 1921'den itibaren içerideki ekonomik bunalım, sınırların dengelenmesi ve Avrupa'da beklenen proleter devrimin gerçekleşmemesi gibi nedenlerle, iktidarı pekiştirmek amacıyla Batı ile ticaretin zorunlu olduğu “*Barış İçinde Bir Arada Yaşama*” stratejisine dönüşmüştür (Oran, 2006: 156-157).

3. BOLŞEVİKLERİN KAFKASYA PLANI VE KUZEY KAFKASYA CUMHURİYETİ'NİN BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİ

Ekim 1917 İhtilali'nin ardından Çarlık Rusya'sını lağvederek idareyi devralan Bolşevikler, yönetime geçişlerini takiben ilk diplomatik ve siyasi hamlelerini süratle uygulamaya koymuşlardır. Bu durumu teyit eden iki temel gelişme mevcuttur: 2 Kasım 1917 tarihinde yayımlanan “*Rusya Milletlerinin Hakları*” başlıklı bildiri ve 8 Kasım'da savaş halindeki devletlere yönelik ilan edilen derhal barış çağrısı (Karaçaylı, 1964: 22).

İmparatorluğun tüm bölgelerine dağıtılan 2 Kasım tarihli bildiride, Bolşeviklerin uluslara yönelik taahhütleri şu dört ana ilke etrafında formüle edilmiştir:

- Rusya'da mukim tüm milletlerin egemenlik konusunda eşit haklara sahip olması.
- Her milletin, Rusya'dan ayrılma ve bağımsız bir devlet kurma hakkı dâhil olmak üzere, kendi geleceğini serbestçe tayin etme yetkisi.
- Millî ve dinî haklar üzerindeki tüm kısıtlamaların ve ipoteklerin kaldırılması.
- Rusya sınırları dâhilinde yaşayan tüm azınlıkların, her alanda serbestçe faaliyette bulunma ve kendi aralarında birlik kurma özgürlüğüne sahip olması (Karaçaylı, 1964: 22).

Bolşevikler, bu bildirinin hemen ardından, 19 Aralık 1917'de Lenin ve Stalin imzasıyla Rusya Müslümanlarına hitap eden ikinci bir bildiri yayımladı. Bu bildiride, Müslümanlara din, adet, milli ve kültürel kurumlarının güvence altında olduğu ve milli hayatlarını istedikleri gibi idare etme hakkına sahip oldukları taahhüt edildi ve yeni inkılap hükümetine destek istendi. Kısaca, Bolşeviklerin Kafkasya planı, kuruluş aşamasında kargaşayı önlemek için bölge halklarına milli, dini ve siyasi özgürlükler gibi vaatlerde bulunmak, ancak nihai olarak Kafkasya'yı kendi etkisi altına alarak Çarlık dönemindekine benzer bir sömürü politikası uygulamaktı (Karça, 1964: 16).

Sovyet liderleri, bu gerçek dışı vaatlerle Kafkas ve diğer milletleri geçici olarak oyalamayı ve kendilerine zaman kazandırmayı amaçlıyorlardı. Ancak yüzyıllardır Rus yönetiminin yalanlarına bizzat tanıklık etmiş olan Kafkas halkları, verilen bu sözlerin aslında yeni birer siyasi tuzaktan ibaret olduğunun farkındaydılar ve bu vaatlere ihtiyatla yaklaşıyorlardı (Anweiler, 1990: 202).

Bolşeviklerin vaatlerinin aksine, Kuzey Kafkasya, kendi kaderini tayin etme yolunda somut bir adım attı. Nitekim Kuzey Kafkasya Merkez Komitesi, 20 Kasım 1917 tarihinde Rusya'dan ayrıldığını ve bağımsız bir devlet kurduğunu resmen ilan etti. Yeni kurulan hükümet, bu bağımsızlığı pekiştirmek amacıyla askeri, mali, zirai ve idari gibi bir devletin işleyişi için hayati önem taşıyan tüm alanlarda acilen düzenlemeler yapmaya başladı (Çelik, 1964: 16).

Kuzey Kafkasya, bağımsızlık mücadelesini taçlandırarak 11 Mayıs 1918'de Abdulmecit Çermay başkanlığında resmen cumhuriyetini kurdu ve böylece yaklaşık 54 yıl süren Rus egemenliğinin ardından özgürlüğüne kavuştu. İlginç bir şekilde, bu yeni devleti ilk tanıyanlardan biri Bolşevikler oldu. Kafkasyalıların talebi üzerine Osmanlı Devleti de destek amaçlı harekete geçti ve Nuri Paşa komutasında “*İslam Ordusu*” adıyla bir askeri birliği bölgeye sevk etti. Ardından Yusuf İzzet Paşa ve İsmail Berkok gibi yüksek rütbeli subayların yer aldığı ikinci bir heyet daha gönderildi. Bu subayların temel görevi, Kafkasya'da ulusal bir düzenli ordu kurmaktı. Ne var ki, bu destek hareketi Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla kesintiye uğradı ve Osmanlı yardımıyla kurulan bu Kafkas Ulusal Ordusu kısa sürede tek başına mücadele etmek zorunda kaldı (Müfti, 1998: 6).

Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'nin özerk bölgelere bölünmesini takiben Bolşevikler, dayatmacı Sovyetleştirme planlarını uygulamaya koydular; ancak bu durum, halkın şiddetli tepkisiyle karşılaştı ve otoritenin zorla sindirme çabalarına rağmen memnuniyetsizlik artarak isyanlara dönüştü. Bu hoşnutsuzluğun temel nedenleri; özerk statüyle gelen kısıtlamalar, cumhuriyetin öncüsü aydınların katledilmesi gibi siyasi baskılar, dini inançlara getirilen yasaklar ve İslami kurumların kapatılması, hac ve soydaşlarla görüşme yasakları gibi hukuki ve dini engellerdi. En önemlisi, binlerce yıllık özel mülkiyet geleneğine sahip halkın, Stalin'in mecburi kolektivizasyon politikasına ve köylü sınıfının yok edilme çabasına karşı topraklarına el konulmasına gösterdiği sert direniş bu hoşnutsuzluğun en büyük kaynağını oluşturdu. Gelenek ve ahlak yapısıyla taban tabana zıt olan bu Sovyet uygulamaları, halkı resmî idareye karşı itaatsizliğe sevk eden ve isyanları şiddetlendiren başat etkenler olmuştur (Arslanbek, 1964: 12-13).

Rusya'da gücü konsolide etmeyi başaran Bolşevikler, merkezi bir otorite kurarak ülkedeki iç savaşı nihayete erdirdi. Rusya'nın adı değişerek Komünizm rejimiyle yönetilmeye başlansa da, ülkenin yayılmacı politikası bu yeni dönemde de kesintisiz devam etti. Nitekim Bolşevikler, daha önce sahte bir samimiyet göstererek Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'ni resmen tanımış olmalarına rağmen, verdikleri tüm sözleri hiçe sayarak 11. Kızıl Ordu birliklerini bölgeye sevk ettiler. Ancak, Kafkas Dağlıları beklenmedik bir baskınla bu orduyu kuşatmayı başardı. Son derece kanlı geçen bu çatışmanın sonucunda Dağlılar, Bolşeviklere karşı önemli bir zafer elde etti (Berzeg, 2005: 33).

Bolşevikler, Kafkas Dağlılarının mücadele azminin ve gücünün kırıldığını varsaymışlardı, ancak son çatışmada alınan yenilgi, durumun hiç de düşündükleri gibi olmadığını gösterdi. Bu farkındalıkla birlikte Bolşevikler, strateji değiştirerek doğrudan askerî güç yerine propaganda yolunu seçtiler. Çeşitli bildiriler dağıtıp Kafkasyalılara övgüler yağdırarak ve sahte sözler vererek Dağlıların desteğini kazanmaya çalıştılar. Ancak Kafkas halkı, Bolşeviklerin gerçek niyetinin yalnızca zaman kazanmak olduğunu en başından beri anlamıştı. Nitekim Bolşevikler sözlerinden kısa sürede caydılar. Çarlık taraftarlarının yok edilmesi ve İç Savaş'ın sona ermesiyle Rusya'da ipleri tamamen eline alan Sovyet hükümeti, kendini yeterince güçlü hissettiği an derhal taarruza geçti ve Kızıl Ordular yeniden Kuzey Kafkasya'yı işgale başladı (Berzeg, 2005: 34).

Kuzey Kafkasya Merkez Komitesi, Bolşevik ordularının silahlı tehdidi altında olmasına rağmen, 6 Mayıs 1920'de Kayışyurt'ta kritik bir kurultay topladı. Kızıl Ordu'nun bu toplantıyı dağıtma girişimleri Dağlılar tarafından başarıyla geri püskürtüldü. Kurultaya Anadolu'dan gelen Aziz Meker, İsmail Berkok ve Mustafa Şahin gibi isimler de katıldı. Görüşmeler sonucunda, Kuzey Kafkasya'nın tam özgürlüğü elde edilinceye kadar mücadelenin sürdürülmesi kararlaştırıldı. Bu süreçte, İmam Şamil'in oğlu Kamil Paşa'dan mücadelenin başına geçmesi talep edildi; ancak Kamil Paşa hastalığı nedeniyle gelemeyerek yerine oğlu Said Şamil'i gönderdi. Said Şamil önderliğinde, bütün imkânsızlıklara rağmen yeniden silaha sarılan Kuzey Kafkasyalılar, Kızıl Ordu'nun peş peşe gelen birliklerini püskürtmeyi başardılar. Ne var ki, on bir ay süren bu kanlı ve yıpratıcı mücadeleler, Dağlıların tüm askeri gücünün ve direniş kapasitesinin tükenmesiyle son buldu ve bölge Kızıl Ordu birliklerinin işgali altına girdi (Baytugan, 1998: 23). Bu yenilginin ardından, toparlanamayan Kuzey Kafkasya Hükümeti, Haziran 1920'de Bolşevik işgaliyle tamamen dağıldı (Baytugan, 1998: 24). Takip eden süreçte Kafkasya'daki Sovyet mezalimi etkisini artırarak devam etmiş, Sovyetler Kafkas halkları üzerinde her türlü baskıcı politikayı uygulamaktan çekinmemişlerdir.

4. KUZEY KAFKASYA'NIN BAĞIMSIZLIK ÇALIŞMALARI VE CUMHURİYETİN TARİHSEL SÜRECİ

15-20 Nisan Kafkasya Müslümanları Kurultayı 1917 yılında Rusya'da gerçekleşen Şubat ve ardından Ekim (Bolşevik) İhtilalleri, ülke genelinde büyük bir kargaşa ve köklü değişimler meydana getirmiştir. Kuruluşundan beri bünyesindeki milletlere karşı baskıcı politikalar izleyen çok uluslu Çarlık İmparatorluğu'nun bu karmaşa ortamına girmesi, öteden beri bağımsızlık arayışında olan Kafkasya'da da önemli gelişmeleri tetiklemiştir. Şubat İhtilali'nin yarattığı umut, Rusya'nın diğer bölgelerinde olduğu gibi Şimali (Kuzey) Kafkasya'da da memnuniyetle karşılanmış, halk asırlardır süren Rus baskısının sona erdiği düşüncesiyle harekete geçmiştir. Bu konudaki ilk ciddi siyasi girişim, 15-20 Nisan 1917 tarihleri arasında Bakü'de düzenlenen Kafkasya Müslümanları Kurultayı olmuştur. Kurultayın temel amacı, devrimin yarattığı yeni şartlar altında Kafkasya Müslümanlarının izleyeceği yolu belirlemek, devrimden beklentileri tartışmak ve ortak bir strateji kararlaştırmaktır. Bu önemli buluşmaya, Azeri Müslümanlarının yanı sıra Gürcistan temsilcileri de katılarak Kafkasya Müslümanlarının Rus ordusuna karşı yürüttüğü mücadeleye destek vermiştir (Atatürk, 2009: 453).

Şubat İhtilali'nin ardından Kuzey Kafkasyalıların bağımsızlık yolundaki en somut adımı, 3 Mayıs 1917 tarihinde Terek-Kala'da düzenlenen büyük kongre oldu. Bu kongre, Dağıstan, Çeçenistan, İnguşya, Osetya, Kabardey, Karaçay-Balkarya, Kuban ve Abhazya gibi Kuzey Kafkasya'nın neredeyse tüm bölgelerinden gelen delegeler ve temsilcilerin katılımıyla gerçekleşti. Tüm bölgenin bir araya gelmesini sağlayan bu olay, büyük bir coşku ve sevinçle karşılandı ve Kuzey Kafkasya halklarının birleşme iradesini açıkça ortaya koydu (Şahin, 2007: 4-16).

Terek-Kala'da toplanan kongrede, Kuzey Kafkasya'nın en üst idari organı olarak “*Birleşmiş Şimali Kafkasya ve Dağıstan Dağlıları Birliği Merkez Komitesi*” seçildi. Bu Milli Meclis, Kuzey Kafkasyalıların tek bir siyasi birlik çatısı altında birleşmesini öngören, ancak her boya (kabileye) tam bir muhtariyet tanıyan anayasal kararlar aldı. Yasama organını Mebuslar Meclisi ve Ayan Meclisi olarak iki kanatlı kuran bu anayasa, meclislerin kendi arasından seçeceği İcra Heyeti'ni ve bu heyetin seçeceği, siyasi birliğin reisi olacak başkanı belirlemiştir. Ayrıca, anayasanın korunması ve kanunların anayasaya uygunluğunun denetlenmesi için bir Yüksek Divan'ın tesis edilmesi de bu önemli kurultayın kararları arasında yer almıştır (Karaçaylı, 1964: 22).

Bu dönemde Rusya, iktidarı elinde tutan Kerenski hükümetinin duruma hâkim olamayışı ve vaatlerini yerine getiremeyişi nedeniyle tam bir siyasi kargaşa içindeydi; bu durum, Lenin'in Bolşevik Partisi'nin gücünü artırmasına zemin hazırlıyordu. Kuzey Kafkasyalıları bu karmaşa ortamını fırsat bilerek teşkilatlanma çalışmalarına hız verdiler. Bu çabaların en önemli göstergesi, 20 Ağustos 1917'de Andi'de toplanan ikinci büyük kurultay oldu. “*Kuzey Kafkasya Milli Müessesan Meclisi*” adını alan bu kurultay, tam bir birlik ve dayanışma atmosferinde geçmişti. Birinci kurultayda alınan kararların tamamı onaylanarak kabul edildi ve ek olarak gelecekteki anayasanın genel hatları çizildi. Abdülmecit Çermoy'un komite başkanlığına seçilmesiyle, Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'ne giden süreç bu kurultay ile fiilen başlamış oldu. Yeni Komite, bir yandan iç teşkilatlanmasını tamamlarken, diğer yandan komşularıyla diplomatik ilişkilerini geliştiriyordu; bu kapsamda kuzeydeki Kazaklarla anlaşma yapılarak geçici bir birleşik hükümet kuruldu ve Rus işgaline karşı ortak hareket etme kararı alındı. Tam bu siyasi hareketlenme yaşanırken, Bolşevikler 7 Kasım 1917'de ihtilal yaparak Kerenski hükümetini devirmiş ve Rusya'da yönetimi ele geçirmişlerdi (Hızal, 1961: 42).

Rusya’da iktidara gelen Bolşevikler, vaatlerinin aksine komünizmi yayma ve Çarlık yayımlamacılığını sürdürme hedefiyle, Kuzey Kafkasyalılar ile Kazakların ortaklık anlaşmasına Kızıl Ordu’nun saldırısıyla tepki gösterince, Kuzey Kafkasya Merkez İcra Komitesi adını Muvakkat Hükümet olarak değiştirerek 20 Kasım 1917’de Rusya’dan kesin olarak ayrıldığını ilan etti. Birliği korumakta zorlanan ve dış desteğe şiddetle ihtiyacı olan yeni devlet, Abdülmecid Çermoy ve Haydar Bammat başkanlığında bir heyeti, Türkiye’nin ve müttefiklerinin desteğini sağlamak üzere İstanbul’a gönderdi. Türkiye, kendi gelecekteki stratejik çıkarları için Rusya’ya karşı bir tampon duvar görevi üstlenecek bir Kuzey Kafkasya Devleti’nin kurulmasına sıcak bakıyordu ve İstanbul’daki Şimali Kafkasya Cemiyeti Siyasiyesi’nin aracılığıyla yürütülen görüşmeler sonucunda, 11 Mayıs 1918 tarihinde Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti’nin bağımsız bir devlet olduğu resmen kabul edildi. Türkiye’nin tanınmasıyla birlikte bu bağımsızlık, Dağıstan’dan Karadeniz’e uzanan yeni sınırları belirten bir nota ile bütün Batılı devletlere duyuruldu (Hızal, 1961: 42).

Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla birlikte uluslararası tanınma ve bölgesel destek arayışları başladı. Bu arayışlar, 11 Mayıs 1918 tarihinde Batum Konferansı’nda kritik bir aşamaya ulaştı. Konferansa Türk, Azeri, Gürcü ve Ermeni delegeleri katıldı. İlk oturumda Başkan Halil Bey’in teklifi üzerine Kuzey Kafkasya delegelerinin müzakerelere katılımı resmen kabul edildi. Bu kabul, Rusya’dan ayrılan genç cumhuriyetin bağımsızlık ilanının en önemli diplomatik tesciliydi. Aynı zamanda uluslararası sahnede ilk kez yer alması hasebiyle tarihi bir önem taşıyordu. Aynı gün, Kuzey Kafkasya’dan gelen heyet Osmanlı Hükümeti ile başarılı görüşmeler yaptı. Bu görüşmeler sonucunda bir anlaşmaya varıldı. Kuzey Kafkasya’nın bağımsızlığı, Dağıstan’dan Karadeniz’e uzanan sınırlarını belirten bir nota ile tüm dünya devletlerine sunuldu ve Türkiye, bu bağımsız devleti hemen tanıdı. Ayrıca siyasi, askeri ve iktisadi yardım taahhüdünde bulundu. Bu durum, Bolşevik yönetiminde derin bir endişe yarattı. Buna karşılık Lenin, derhal Kızıl Ordu birliklerini Kuzey Kafkasya’ya sevk etti. Ancak özgürlük coşkusuyla silaha sarılan Dağlılar, gönderilen üç Kızıl Ordu tümenini geri püskürtmeyi başardı. Böylece ilk askerî zaferlerini kazandılar. Bolşevikler, Dağlıların direnişini kaba kuvvetle kıramayacağını anladı. Bunun üzerine taktik değiştirerek Cumhuriyeti göstermelik olarak tanıdıklarını ilan ettiler. Asıl hedefleri ise içeriden yıkım faaliyeti yürütmekti. Ancak vatanlarına ve törelerine sıkı sıkıya bağlı olan, İslam inancıyla güçlenmiş Dağlıların milli ruhunu Bolşevikler sarsamadı. Bu kez daha sinsi bir planı uygulamaya koydular. Kızıl Ordu’yu tam teçhizatla donatırken, Çar yanlısı Denikin kuvvetleriyle yaptıkları yıpratıcı savaşın sonuçlanmasını beklemeyi stratejik bir hamle olarak gördüler. Zira bu savaşın her iki tarafın da askeri gücünü tüketmesi bekleniyordu. Bu durum, Rusya için Kuzey Kafkasya’yı kesin olarak ele geçirme fırsatını yaratacaktı (Hızal, 1961: 42).

İngiliz ve Fransız silah yardımlarıyla güçlenen Çarlık yanlısı Denikin ordularının silahlarını Bolşevikler yerine Dağlılara doğrulttuğu zorlu bir dönemde, Osmanlı Devleti’nin müdahalesi durumu kökten değiştirdi; Enver Paşa’nın kardeşi Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam Ordusu’nun bölgeye girmesiyle 15 Eylül 1918’de Bakü, ardından 6 Ekim’de Derbent kurtarıldı, Yusuf İzzet Paşa ve Abdülmecit Çermoy’un Derbent’e girmesiyle yedi yıldızlı milli bayrak göndere çekildi ve Kafkas İslam Ordusu’nun tam hakimiyet kurmasıyla Denikin Birlikleri Şamilkale ve Temirhanşura’yı terk etmek zorunda kaldı; bu sayede milli kuvvetler duruma hâkim olmuş ve Kafkas İslam Ordusu’nun tecrübeli subayları sayesinde sağlam bir devlet teşkilatı kurulmaya başlanmıştı. I. Dünya Savaşı’ndan yenik ayrılan Osmanlı İmparatorluğu’nun Mondros Mütarekesi’ni imzalamasının ardından, İngiliz baskısıyla Tefik Paşa Kabinesi’nin Kafkas İslam Ordusu’nu geri çekmek zorunda kalması, Dağlıları yeniden kendi kaderlerine terk etti ve Kuzey Kafkasya için çetin bir dönem başladı. Bu zorluklara rağmen Dağlılar, hem Beyaz hem de Kızıl Rus ordularına karşı direnişlerini

sürdürdü. Bölgede yaşanan siyasi değişimle, 12 Aralık 1918’de Çermoy Hükümeti istifa etti ve yerine Pşimaho Kosok Hükümeti kuruldu. Yeni hükümet, mücadeleyi devam ettirmek için tüm milleti seferber etti; ancak kuzeyden daha güçlü ordularla gelen Denikin, Osetya, Kabartay, Adige ve Karaçay-Malkar bölgelerini işgal etmeye başladı, yine de Dağlıların direnişi aynı şiddet ve kararlılıkla devam etti (Karaçaylı, 1964: 24).

1919 yılının Ocak ayında, Kafkas Dağlıları, Denikin ordusuna karşı karlı ve dondurucu bir havada günlerce destansı bir mücadele verdi. Özellikle Alhanyurt’ta yedi gün yedi gece süren eşi benzeri görülmemiş kanlı bir savaş yaşandı. Bu ağır çatışmanın ardından milli kuvvetler Vedenö’ya çekildi. 12 Haziran 1919’da Kosok Hükümeti istifa ederek yerini Mikail Halil Hükümeti’ne bıraktı. Denikin Vedenö’yu ele geçiremeyerek büyük kayıplarla geri çekilmek zorunda kaldı, ancak Şamilkale’yi almayı başardı. Durum Dağlıların aleyhine ilerliyor, milli birlikler arasındaki irtibat imkânları kalmıyordu. Hükümet üyeleri birer birer istifa ederken, Milli Meclis 1919 Ağustos’unda toplantılarına ara verdi; mücadele artık masa başında değil, silahlı direniş şeklinde devam ediyordu. Bu direnişe Dağıstan’da Gotsatlı Necmeddin ve Çeçenistan’da Uzun Hacı kuvvetleri liderlik ediyordu. Ancak 1920 başlarında, Denikin Orduları’nın kuzey cephesinde Bolşevik ordularına ağır bir mağlubiyet yaşaması, Beyaz Ruslar için telafisi imkânsız sonuçlar doğurdu. Bu sonuç, Rusların daha önce amaçladığı sinsi politikanın tam olarak gerçekleştiğini gösteriyordu: Hem Dağlılar hem de Denikin orduları birbirlerini yıpratarak güçsüz kalmışlardı. Denikin kuvvetlerinin tamamen çöküşüyle birlikte, Kuzey Kafkasya artık doğrudan ve tek başına Bolşeviklerin işgal hedefi haline geldi (Karaçaylı, 1961: 25).

Bolşevik yönetimi, Kafkasya’yı ele geçirme ve kontrol altında tutma yolunda, devrim öncesinde dillerinden düşürmedikleri “*halkların özgürlüğü*” temasının tam tersine bir dizi aldattıcı ve sistematik baskı politikası uygulamıştır. Bolşeviklerin stratejileri, öncelikle kendi fikirlerini benimseyen kişileri bularak onları çeşitli vaatlerle kandırmak üzerine kuruluydu. Bu yaklaşımın devamında, bölge halklarının içinde bulunduğu kötü ekonomik ve sosyal şartları aşırı derecede abartarak karamsarlığa itmek ve ardından komünizmi tek ve kaçınılmaz kurtuluş yolu olarak sunmak esastı. Esasen, tüm bu propaganda faaliyetleriyle hem halkı oyalamayı hem de asıl işgal için gerekli zamanı kazanmayı hedeflemişlerdir. İşgal edilen bölgelerde hemen komünist hükümetler kurarak merkezi teşkilatlanmayı sağlayan Bolşevikler, Çarlık Rusyası döneminde uygulanan sömürü politikasını sadece aynen sürdürmekle kalmamış, yer yer daha da sertleştirmiştir. Bu sistematik baskı, Kafkas halkları üzerinde yoğun bir milli, dini, siyasi ve kültürel tahakküm kurmayı, bölgeyi ekonomik yönden tamamen Moskova’ya bağımlı hale getirmeyi amaçlamıştır. Baskı politikaları arasında, milli bilincin ve birliğin oluşmasını engelleme, eğitim ve kültür hayatına doğrudan ideolojik müdahaleler, halkın kadim inançlarını hedef alan dini yasaklar, tüm İslami kurumların kapatılması ve nihayetinde Çarlık döneminin izi olan zorla Ruslaştırma ve hatta Hristiyanlaştırma girişimleri yer almıştır. Sonuç olarak, Bolşevikler, çok kanlı bir devrimle devirdikleri Çarlık rejiminin baskıcı ve yayılmacı ruhunu devralmışlar ve “*Halkların özgürlüğü*” gibi yüce söylemleri, uygulamalarıyla hiçbir zaman uyuşmayarak, devrimci edebiyat ile ikiyüzlü eylemler arasındaki derin çelişkiyi Kafkasya’da acı bir şekilde somutlaştırmışlardır (Saray, 1996: 47-48).

SONUÇ

XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Kafkasya jeopolitiği, Çarlık Rusyası’nın sömürgeci mirası ile Bolşevik İhtilali’nin getirdiği ideolojik dönüşüm arasında sıkışan trajik ama bir o kadar da dirençli bir bağımsızlık mücadelesine sahne olmuştur. “*Kavimler Kapısı*” olarak adlandırılan bu stratejik coğrafya, Rusya’nın sıcak denizlere inme politikasının en hayati duraklarından biri olması hasebiyle, tarih boyunca sistematik bir Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma baskısına

maruz kalmıştır. 1917 yılında Rusya’da yaşanan “*İkili İktidar*” karmaşası ve ardından gelen Bolşevik İhtilali, Kafkasya halkları için yüzyıllardır özlemi çekilen bağımsızlık adına tarihsel bir fırsat penceresi aralamıştır.

Kuzey Kafkasya Dağlıları, 1917 yılında Bakü ve Terek-Kala’da topladıkları kurultaylarla siyasi birliklerini tesis ederek 11 Mayıs 1918’de Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti’ni ilan etmişlerdir. Bu süreçte Osmanlı Devleti’nin “*Kafkas İslam Ordusu*” üzerinden sağladığı askeri ve diplomatik destek, genç cumhuriyetin uluslararası meşruiyet kazanmasında ve bölgedeki Rus (Denikin) tehdidinin bertaraf edilmesinde kritik bir rol oynamıştır. Ancak Mondros Mütarekesi sonrası Osmanlı desteğinin çekilmesi ve Kuzey Kafkasya’nın hem “*Beyaz Rus*” Denikin orduları hem de “*Kızıl*” Bolşevik birlikleri arasında bir sandviç gibi kalması, bağımsızlık mücadelesinin sürdürülebilirliğini imkânsız hale getirmiştir.

Bolşevik yönetimi, başlangıçta “*halkların kaderini tayin*” ve “*dinî özgürlük*” gibi cazip vaatlerle Kafkas halklarını yanına çekmeye çalışsa da, gücü konsolide ettikten sonra Çarlık dönemini aratmayan merkeziyetçi ve baskıcı bir sömürü politikasını devreye sokmuştur. Stalin’in mecburi kollektivizasyon politikaları, dinî kurumların kapatılması ve aydınların tasfiyesi, bölgede sosyalist ideolojinin değil, merkezi Rus tahakkümünün bir dayatması olarak tezahür etmiştir. Dağlıların Said Şamil liderliğinde gösterdiği destansı direniş, askeri imkânsızlıklar ve Bolşeviklerin sinsî propaganda yöntemleri karşısında 1921 yılına gelindiğinde yerini Sovyet işgaline bırakmak zorunda kalmıştır.

Netice itibarıyla, Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti’nin kısa ömürlü varlığı, bölgenin kültürel çeşitliliğine rağmen ortak bir siyasi irade etrafında birleşebilme potansiyelini kanıtlamıştır. Bu tarihsel dönem, yalnızca bir askeri yenilgi olarak değil, aynı zamanda bölgesel kimlik bilincinin kurumsallaşması ve bağımsızlık idealinin toplumsal hafızaya silinmez bir şekilde kazınması açısından büyük önem taşımaktadır. Günümüz Kafkasya’sındaki siyasal tartışmalar ve kimlik oluşumları, köklerini 1917-1920 yılları arasında verilen bu zorlu mücadeleden ve Bolşevik ihtilalinin yarattığı bu derin travmatik dönüşümden almaktadır

KAYNAKÇA

Rus Arşivleri

1.Rusya Devlet Tarih Arşivi (Российский государственный исторический архив)

РГИА, Опись 1 / Дело 15 / Папка 1 /22.11.1917 -22.11.1917.

РГИА, Опись 1 / Дело 99 / Папка 10.

2.Rusya Devlet Askeri Tarih Arşivi (Российский государственный военноисторический архив, РГВИА)

РГВИА, Ф.2262, Д.1, Ч., 264, Л., 35.

Telif Eserler

Akyol, T. (1976). Sovyet Rus Stratejisi ve Türkiye, I, İstanbul: Ötüken Yayınevi.

Anweiler, O. (1990). Rusya'da Sovyetler (1905-1921), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Armaoğlu, F. (2009). 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995, İstanbul: Akım Yayınevi.

Arslanberk, M. (1964). Bolşevik İhtilali Sonrasında Kafkasya, İstanbul: Birleşik Kafkasya Dergisi, Sayı: 8.

Atatürk, M. K. (1995). Nutuk, Ankara: Alfa Yayınları.

Baytutan, B. (1998). Kuzey Kafkasya (1917-1970), İstanbul: Yeni Yıldız Yayınları.

Berzeg, A. (2005). I. Dünya Savaşında Kuzey Kafkasyalılar, İstanbul: KAFDAV İktisadi İşletmesi Yayınları.

Berzeg, S. E. (2004). Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti (1917-1922) II, İstanbul: Birleşik Kafkasya Derneği Yayınları.

Crell, G. (1976). Ruslar'ın Asya Siyaseti, Çev: Serhat Bayram, İstanbul: Toker Yayınları.

Çelik, O. (1964). Bağımsız Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti (11 Mayıs 1918-Haziran 1921), Birleşik Kafkasya Dergisi, Sayı: 4.

Devlet, N. (1999). Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917), Ankara: TTK Yayınevi.

Gökçe, C. (1979). Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti, İstanbul: Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları.

Hızal, A. H. (1961). Kuzey Kafkasya Hürriyet ve İstiklal Davası, Ankara: Orkun Yayınevi.

[http:// tr. Wikipededia, org. Wl index. Php? Title= Kafkas Halkları.](http://tr.Wikipededia.org.Wlindex.Php?Title=KafkasHalklari)

Karaçaylı, Y. N. (1964). Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti, Birleşik Kafkasya Dergisi, Sayı: 1.

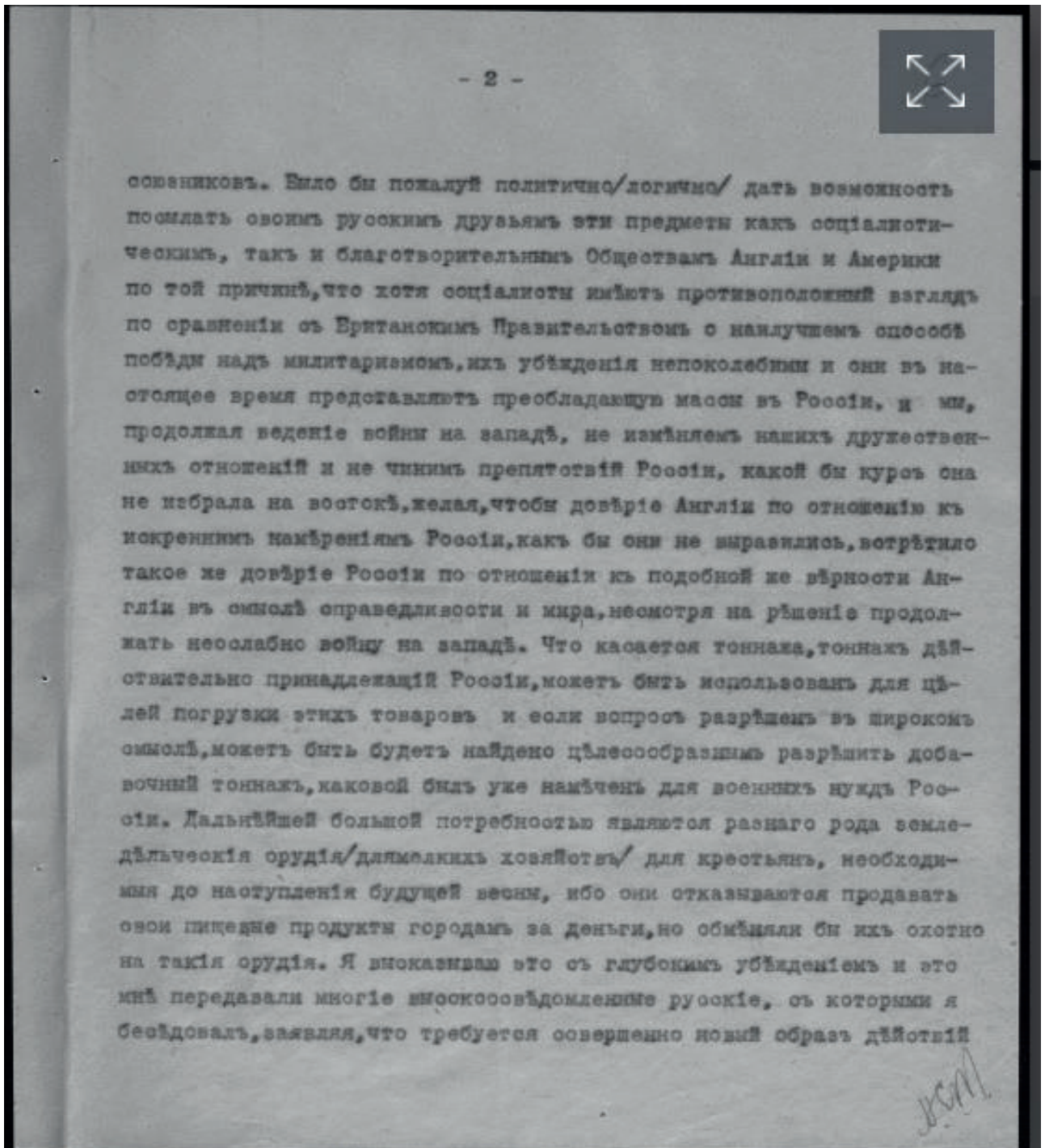
Karça, R. (1974). Kuzey Kafkasya, Birleşik Kafkasya Dergisi, Mayıs-Haziran-Temmuz, Sayı: 4.

Kaşıkcı, N.- Hasan Y. (1999). Aras'tan Volga'ya Kafkaslar (Ülkeler-Şehirler-İz Bırakanlar), Ankara: TÜRKAR Yayınları.

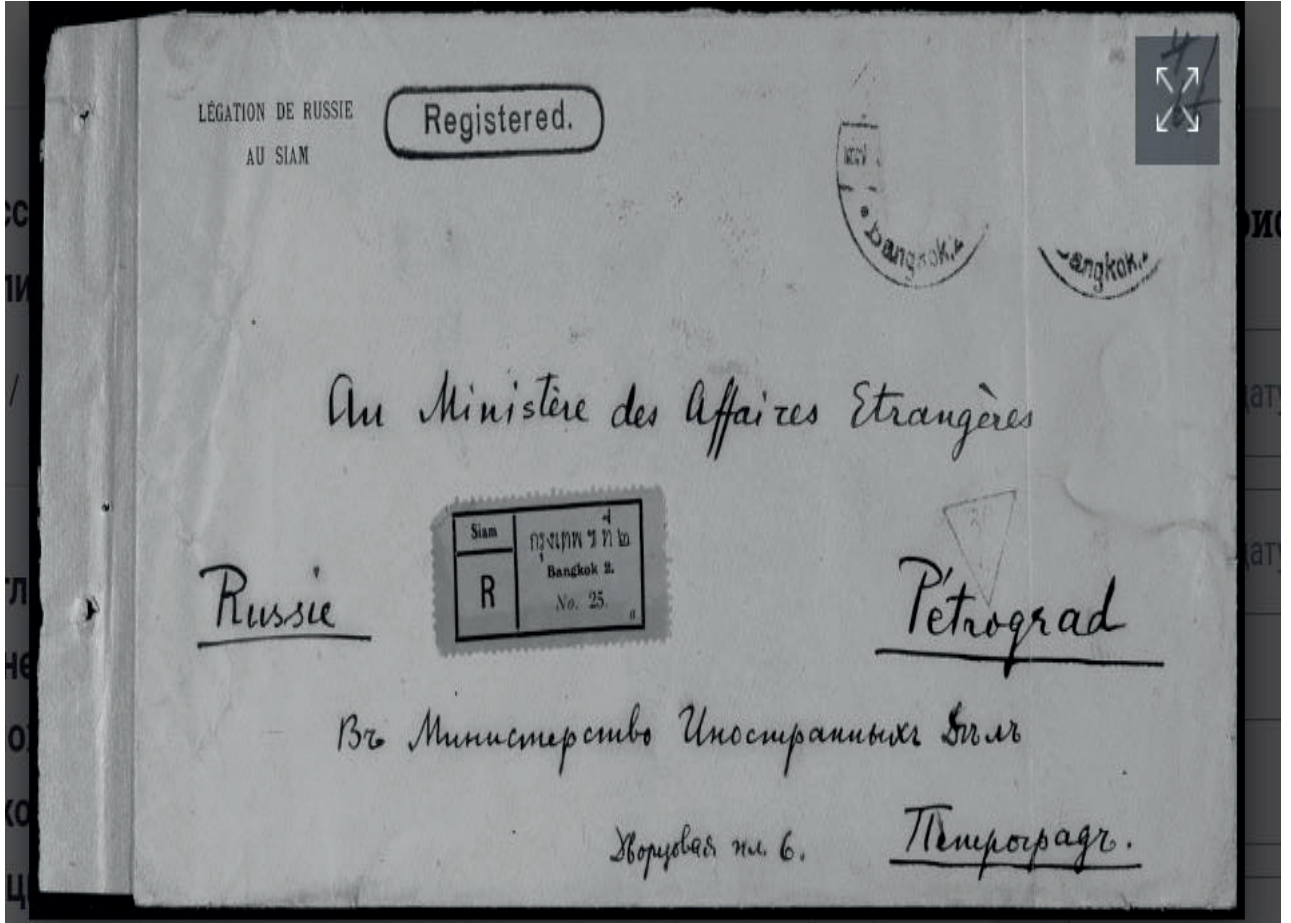
Kocabaşoğlu, U. (2006). Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Kurat, A. N. (1998). Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'e Kadar, Ankara: TTK Yayınları.
- Müfti, Ş. (1998). İmparatorlukların Kafkas Rekabeti, Kafdağı Dergisi, Sayı: 13.
- Saray, M. (1996). Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi, Ankara: TTK Yayınevi.
- Saray, M. (1998). Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi, İstanbul: TTK Yayınevi.
- Şahin, E. (2007). Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'nin İlanı, KAFKASYA Araştırma ve Analiz Dergisi, Sayı:3.
- Time, S. (1960). Kuzey Kafkasya'da Hürriyet ve Demokrasi Mücadeleleri, Yeni Kafkas Dergisi, Sayı: 20.
- Togan, Z. V. (1976). Türklüğün Mukedderatı Üzerine, İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Turgut, O. Ö. (1992). Bağımsız Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti (1918-1920), (Yayınlanmamış Tez), Kocaeli, Kocaeli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü.

EKLER

EK-1: Rus anonim şirketi 'Babcock ve Wilcox'un İngiliz tebaalı genel müdürünün, Büyük Ekim Sosyalist Devrimi arifesinde Rusya'nın durumu hakkında Lloyd George'un sekreterine gönderdiği telgraf (19 Kasım 1917) ve aynı kişinin İngiliz hükümetinin bilgilerini sunmayı teklif ettiği Askerî-Devrimci Komite'ye yazdığı mektup (РГИА, Опись 1 / Дело 15 / Папка 1 / 22.11.1917 - 22.11.1917).

EK-2: “Babcock ve Wilcox” adlı İngiliz şirketinin yöneticisi H. E. Metcalf’ın 22 Kasım 1917 tarihinde Petrograd’daki Askeri-Devrimci Komite’ye yazdığı mektup (РГИА, Опись 1 / Дело 99 / Папка 10).

BÖLÜM 3

AMİK GÖLÜNÜN KURUTULMASI ÇALIŞMALARI

Neslihan BOLAT BOZASLAN¹, Asuman KUŞOOĞULLARI²

¹ Doç. Dr. Gaziantep Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Tarih bölümü/(<https://orcid.org/0000-0003-3345-356X>).

² Öğretmen, Kilis Meb/orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0004-2018-8634

Giriş

Su insanlık için hayati önem taşıyan bir varlık olup insanlık tarihine yön vermiş ve önemini tarihin hiçbir döneminde kaybetmemiştir. İlk medeniyetler suların etrafında şekillendiği gibi, suyun varlığı savaşlara, göçlere, salgın hastalıklara, sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmelere kısacası medeniyetlerin ilerlemesine ve ya gerilemesine zemin hazırlamıştır. Su kaynakları üzerinde ya da yakınında kurulan devletler açısından bu kaynakların en verimli şekilde kullanımı ekonomi politikalarının en önemli kısımlarından birini oluşturmuştur. Türkiye Cumhuriyeti de sahip olduğu su kaynakları ile bölgede önemli bir potansiyele sahiptir. Kuruluş yıllarından itibaren Türkiye’de su kaynakları ve çevresindeki tarım alanlarının düzenlenmesi ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Çalışmamızda, bu kapsamda ülkemizin önemli alanlarından biri olan Amik Ovasında ve çevresinde oluşan bataklıklar ile Amik Gölü’nün kurutulması çalışmalarının tarihsel süreç içerisinde kaynaklar ve arşiv belgeleri ışığında analiz edilmesi amaçlanmaktadır.

Amik Ovası, Akdeniz Bölgesi’nin doğusunda, Antakya- Kahramanmaraş grabeninin en güneyinde yer almaktadır. Ovanın kuzey-güney uzunluğu 80–90 km, doğu-batı genişliği 2–35 km, yükseltisi ise 80–250 m arasında değişir. Ova, batıda kuzeydoğu-güneybatı uzanışlı Amanos Dağları (2250 m), doğuda aynı doğrultuda uzanış gösteren Kurt Dağları ve Suriye Platosu (825 m), güneyde Kuseyr Platosu, Habibineccar Dağı (509 m) ve Antakya-Samandağ grabeni (0–80 m), kuzeyde ise Kırıkhan yakınlarındaki bazalt akıntıları tarafından sınırlandırılmıştır. Ova, aynı zamanda Antakya-Samandağ grabeni içinde yer alan Asi Nehri ile Akdeniz’e açılmaktadır(Korkmaz,2009:56-58).Kurutulan Amik Gölü ise 16 km uzunluğunda,10 km genişliğinde olup, etrafındaki bataklık alanlarıyla beraber yaklaşık 310 km’lik bir alanı kaplamaktaydı.

Amik Ovası ve Amik Gölü alanı genel olarak Hatay ili sınırları içinde bulunmaktadır. Hatay ili ise Arap dünyası ile Türk coğrafyasının kesişim noktasında bulunan, İskenderun Limanı ile Akdeniz’e açılan stratejik ve jeopolitik bir konumdadır. Hatay, Aşağı Asi Vadisi’nin başlangıcında kurulmuş, münbit bir arazi üzerindedir. İlin yüzölçümünün % 46’sı dağlıktır. %34’lük kısmını ise ovalar oluşturur. Kentin dini, sosyal, kültürel, tarihi mirasa sahip olmasının yanı sıra jeopolitik önemi ve ticari cazibesi de sık sık işgallere uğramasına sebep olmuştur. Özellikle 1869 yılında Süveyş Kanalı’nın açılması ile birlikte kentin Avrupalı Devletler gözündeki cazibesi daha da artmıştır. 1516 Mercidabık Savaşı sonrası Osmanlı hakimiyetine geçen kent, İngiltere’nin 19. yy’da Kıbrıs ve Mısır’a hâkim olması ile birlikte

İngiltere tarafından çevrelenmiştir. İngiltere böylece petrol yataklarına yaklaşmış fakat I. Dünya Savaşı sonrası Fransa ile yapılan ikili anlaşmalar gereği bölgeyi Fransızlara terketmiştir(Evin,2014:1-13). Ancak Hatay'ın Fransız manda yönetiminde kalma süreci de 1939' da sona ermiş ve Hatay anavatanına katılmıştır.

Amik Ovası'nın Kurutulması Fikrinin Tarihsel Süreç İçerisindeki Gelişimi

Amik Ovası ve çevresi tarih boyunca stratejik ve Jeopolitik bir önem taşıyıp istilalara maruz kalmış ancak, çevresindeki bataklıkların varlığı bölgeye gelen her medeniyeti rahatsız etmiş ve çözüm yolları aramaya itmiştir. Özellikle Amik Ovasına ve Amik Gölü'ne su taşıyan Asi, Karasu, Afrin, Muratpaşa ırmaklarının taşkınları her dönemde sıhhi ve ekonomik olumsuz sonuçlar oluşturmuştur.

Makedonyalı İskender'in ismine ithafen ismi verilen Hatay'ın İskenderun ilçesi, tarih boyunca bataklıklarıyla ün salmıştır. Öyle ki İskenderun için bazı kaynaklarda “Frankların baş belası” tabiri kullanılmıştır. İskenderun Kalesi'nin etrafının zehirli gazlarla ve bataklıklarla çevrili olduğu belirtilmiştir. İskenderun için mezarların evlerden daha fazla olduğu, komisyunculularının cansız bir havaları olduğu, sarı benizli, mosmor gözlü olan insanlarla dolu olduğu bir yer benzetmesi yapılmıştır. Şehirde yaz boyunca kalan gemilerin mürettebatının neredeyse üçte birinin yaşamını kaybettiği belirtilmiştir(Osmanca,2020).Tüm bu olumsuzlukların bertaraf edilmesi için Roma İmparatorluğu döneminden itibaren önlemler alınmaya çalışılmıştır. Roma imparatoru Jüstinien döneminde Asi Nehri'nin kıyılarına taşkın koruma duvarları yapıldığı ve köprüler inşa edildiği bilinmektedir(Bildirici,2009).

Osmanlı Devleti döneminde de Hatay ve çevresindeki bataklıkların kurutulması için çareler düşünülmüş hatta ünlü minyatürcü Matrakçı Nasuh'un çizimlerinde Amik Ovası ve Amik Gölü (Göl-i Avam) taşkın sınırlarıyla betimlenmiştir. Matrakçı Nasuh'un çizimlerinde Amik Gölü ve çevresindeki bitki ve kuş çeşitliliği dikkat çekmektedir. Yine 17. yy da Evliya Çelebi Seyahatname adlı eserinde Amik Gölü'nün çevresindeki bataklıklardan şikayet etmiştir.1800'lü yıllarda Amik Bataklıklarının kurutulması için çalışmalar yapılmak istenmiş ancak yapılacak çalışmalar için yeterli ödenek sağlanamadığından farklı yollarla bataklıkların zararları bertaraf edilmeye çalışılmıştır(Osmanca,2020). 1864 yılında Amik Gölü'nün taşması sonucu iki bine yakın evin hasar görmesi üzerine, bataklıkların kayalarla doldurulduğu bilinmektedir(Cengiz,Yıldırım,2024:152).1911 yılına gelindiğinde ise Asi Nehri üzerindeki bentlerin istimlak yoluyla kaldırılması kararı alınmıştır. O dönemin Halep Valisi Kamil Bey, Dahiliye Nezaretine yazdığı yazılarda daha önce yapılan bataklık kurutma çalışmalarının ve

bataklık idaresinin olumlu sonuçlar verdiğiinden bahsetmiştir(Osmanca,2020). Bu veriler ışığında Amik Ovası ve çevresindeki bataklıkların kurutulması fikrinin çok eski tarihlere dayandığı görölmektedir..

Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşına girmesi ile beraber bayındırlık işleri de tüm diğer çalışmalar gibi sekteye uğramış ve su işlerinin düzenlenmesi de yeni Türk devletine miras bırakılmıştır. Hatta 1914 yılında Amik Gölü Bataklıklarının kurutulması kararı alınmış fakat I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi sonucunda bu karar uygulanamamıştır (Cengiz,Yıldırım,2024:152). Savaşın bitiminde Amik Ovası'nın içinde bulunduğu Hatay ili Fransa'nın hakimiyet bölgesinde kalınca Amik ile ilgili çalışmalar Fransız Mandası ve Bağımsız Hatay Cumhuriyeti döneminde de ele alınmıştır.

Cumhuriyetin İlanından, 1950 Yılına kadar geçen süreçte Su İşleri ve Amik Bataklıkları

Osmanlı Devleti'nde Sakalarla başlayan su hizmetleri daha sonra vakıflara devredilmiş ve Su Nezareti, Evkaf Nezareti'nin bünyesine alınmıştır. Belediyelerin kurulması ile beraber ise su işleri 1875 yılında Şehremâneti'ne aktarılmıştır. Devletin son dönemlerinde ise çoğu yabancı şirketlerin oluşturduğu özel su şirketleri oluşmuştur. Cumhuriyet kurulduktan sonra bu özel şirketlerin lağvedilmesi ve su işlerinin tamamen belediyelere devredilmesi 1954 yılına kadar sürmüştür.1954 yılında DSI'nin kurulması bu anlamda bir dönüm noktasıdır. Cumhuriyet'in ilan edilmesi ile beraber su işleri ile ilgili kararlar alınmaya başlanmış ancak dönemin siyasi ve ekonomik koşullarından dolayı yavaş bir seyir izlemiştir. Cumhuriyet Dönemindeki su işleri çalışmaları şu şekilde sınıflandırılmıştır;

1-1920-1936 Arası Başlangıç Dönemi

2-1936-1954 Kurumsallaşma Dönemi

3-1954-1980 Merkezi Kamusal Yapı Dönemi

4-1983- Günümüz Yeniden Yapılanma Dönemi

Yapılan bu sınıflandırmaya göre başlangıç döneminde su işleri ile ilgili çalışmalarda öncelikli olarak imtiyazlı şirketler sorunu çözümlenmeye çalışılmıştır.1923 yılında toplanan İzmir İktisat Kongresinde ekonominin yerli ve milli bir hale getirilmesi için çalışmaların yapılması kararı alındığından su işleri de bu karardan nasibini almıştır.1949 yılına gelinceye kadar, toplam 15 farklı kanunla 29 adet imtiyazlı şirket kamunun mülkiyetine geçirilmiştir. Kamulaştırma süreci genel bir politika olarak 1980'li yıllara kadar devam etmiştir(Yıldız,2022:11-20).

İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar gereği ülkemizin ithal ettiği tarım ürünlerinin yerli üretim ile karşılanması ve bu şekilde ülkeden döviz çıkışının engellenmesi, tarımsal sanayinin oluşturulması, bunun için üç beyaza ağırlık verilmesi (şeker, pamuk, un) kararlaştırılmıştır(Yıldırım,2021:206-222). Tüm bu kararların uygulanabilmesi için ise daha çok ekilebilir araziye ihtiyaç duyulması bataklıkların kurutularak ekilebilir araziye dönüşümü işlerini hızlandırmıştır.

Cumhuriyet Dönemi ile beraber su yönetimi 1924 Köy Kanunu, 1926 Medeni Kanun, 1926 Sular Hakkında Kanun ve 1933 Belediyeler (İller) Bankası Kanunu ile yönetilmeye çalışılmıştır. Bu kanunlar ile su yönetiminin belediyelere ve köy yönetimlerine devredilmesi esas alınmıştır(Acar,2012:99).

1924 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Nafia Bakanı Süleyman Sırrı Bey'in öncülüğünde bir ekip Adana Ovası'nda keşif çalışmaları yaparak bir rapor hazırlamışlardır. Bu raporda Adana'da taşkınlardan dolayı etrafta bataklık oluşturan Seyhan, Ceyhan ve Berdan Çayları'ndan bahsedilmiş ve bu bataklıkların sıtma hastalığı yaydığı yazılmıştır. Raporda bataklıklar konusunun her dönemde sorunlar yarattığı ve bataklıkları kurutmak için Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren yetiştirilmeye başlanan Okalptus ağaçlarının çok fazla yaygınlaşmadığı da belirtilmiştir. Ayrıca Sırrı Bey'in Raporu'nda Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yabancı firmalara ihale yoluyla yaptırılmaya çalışılan ancak gerçekleştirilemeyen “ Adana Ovası'nın Sulanması Projesi” de yer almıştır. Sırrı Bey bu projenin hayata geçmesi durumunda Adana vilayetinden elde edilecek gelirin tüm bölge gelirinin yarısından daha fazla olacağını vurgulamıştır. Bölgede üç beyazın yetiştirilmesinin ülkeye katkısını uzun uzun anlatılmıştır. Ancak Sırrı Bey'in Projesi süreçten çok sonuca odaklı bir proje olarak kalmış ve uygulanamamıştır(Yıldırım,2021:206-222).

1926 tarihli ve 831 sayılı “Sular Hakkında Kanun” gereğince şehirlerde ve köylerde su temin etme ve su işleri ile alakalı her türlü ıslah çalışmasının belediyelerce ve köy ihtiyar heyetlerince yapılması kararı alınmıştır. Yine bu kanun gereğince su idaresinin de belediyelerce ve köy ihtiyar heyetlerince belirlenmesi ve bakım, onarım, ceza kesilmesi, gibi işlerin de bu kurumlara devri söz konusu olmuştur. Kanun ile iki yıllık bir süreçte belediyelerin ve köylerin kendi bölgelerindeki her türlü su işleri için projeler yapmaları ve sonuçlandırmaları istenmiştir(Resmi Gazete,1926:831,3,7:887).

1933 yılında belediyelerin kaynak temini işlerine de yardımcı olması amacıyla Belediyeler Bankası kurulmuştur. Bu kuruluş 1945 yılında İller Bankası ismini alacaktır(Yıldız,2022:11-

20). 1937 yılında ise 3132 sayılı Kanun ile yeniden yapılacak su işlerine 31.000.000 Lira bütçe tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır. Ödeneğin Nafia Vekaletince verilmesi ve verilen ödenek ile derelerden sulamaların yapılması ve bataklıkların kurutulması planlanmıştır. Ödenek 1937 ile 1941 yıllarını kapsamaktadır. Ayrıca Sular Umum Müdürlüğü'nün giderlerinin de Nafia Vekaletince karşılanacağı kanunda yer almıştır(Resmi Gazete,1937:3132).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında tüm bu su çalışmaları düzenlenmeye çalışılırken aynı zamanda ekonomik ve siyasi krizlerle de boğuşulmuş ve bu krizler diğer işlerde olduğu gibi su işlerini de sekteye uğratmıştır.1929 yılı Dünya Ekonomik Buhranı'nın olduğu yılda Anadolu'da aynı zamanda kıtlık ve kuraklık baş göstermiştir. Tüm bu sebeplerden dolayı 1929 yılı bütçesinden su işleri için ayrılmış olan 100 milyon lira ödenek su işlerine değil Duyun-u Umumiye borçlarının ödenmesine devredilmiştir(Yıldız,2022:11-20). Ancak tüm aksaklıklara rağmen özellikle bataklıkların kurutulması için tedbirler alınmaya devam edilmiş ve 1937 yılında yurdun müsait yerlerinde Okaliptüs Ormanları yetiştirilmesi kararı alınmıştır(BCA, 30-18-1-2/80-99-13,1).

Tüm bu gelişmeler devam ederken Hatay ülkemiz sınırları içerisinde bulunmamaktaydı. Hatay'ın hem Fransız Mandası altında bulunduğu dönemde hem de Bağımsız Cumhuriyet olduğu dönemde Amik Bataklıkları ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Fransızlar I. Dünya Savaşı sonrası Hatay'a yerleşince ilk iş olarak kentin en büyük sorunu olan bataklıklarını kurutma işine girişmişlerdir. Dekovil hattıyla bataklık alanlarını dolduran Fransız yönetimi sivrisinek ve sıtmadan bu şekilde kurtulmayı amaçlamıştır.

Fransa Amik Ovası çalışmaları sırasında Türklere ait arazileri bedelsiz kamulaştırmıştır. Ayrıca Hatay ve İskenderun için yeni imar planları oluşturmuştur. Hatay'daki Türk varlığını silmek isteyen Fransa, İskenderun Sancağını da küçültmeye çalışmıştır. Bazı köy ve kasabaları İskenderun sancağından alarak Suriye topraklarına ekleyen Fransız yönetimi bunun için halkı ikna etmeye çalışırken para bile dağıtmıştır. Bayır ve Bucak kasabaları bunun en açık örneğidir. Toprakları bedelsiz olarak ellerinden alınan Türkler, itirazlarını ancak 1939 yılında Hatay Devleti'nin kurulması ile yapabilmişlerdir. Fransa'nın bedelsiz kamulaştırma, idari birimlere müdahale gibi tutumları Türkiye'nin Cemiyet-i Akvama başvurmasına sebep olmuş ve farklı gelişmelerin de etkisiyle Fransa geri adım atarak 1936 yılında manda yönetimini lağvetmiştir((Evin,2014:1-13). Ancak Fransa, manda yönetimi boyunca Hatay ve

çevresi için yaptığı tüm imar çalışmalarının bedelini Türkiye’den istemiş ve toplamda 7 milyon Fransız Frangı almıştır(Çelik,2018:639-667).

1939 yılında Hatay’ın Anavatana katılması ile birlikte Türkiye-Suriye sınırındaki topraklarla ilgili devletler arası yazışmalar yapılmış ve bazen Türklerin bazen de Suriyelilerin diğer tarafta kalan topraklarından dolayı mağdur oldukları belirtilmiştir(BCA,30-10-0-0/81-532-12, 13-14-15). Bu mağduriyetin Amik Ovası istimlaki için de geçerli olduğu yine resmi yazışmalardan anlaşılmaktadır. 1942 yılında Hariciye Vekaleti’nden Başvekalet’e gönderilen bir yazıda Amik Ovası köylülerinin arazilerinin istimlaki için ödenen bedele itiraz edebildikleri fakat bu itiraz hakkında Suriyelilerin yararlandırılmadığı belirtilmektedir. Suriye ve Lübnan’daki Fransız Umum Murahhaslığı’ndan Beyrut Başkonsolosluğumuza bu konuda bir nota gönderilmiştir. Fransa ile kurulan dengenin bozulmaması ve Suriye tarafında toprağı bulunan Türk vatandaşlarının da zarar görmemesi adına bu hususun karşılıklı iyi niyetle çözümlenmesi Hariciye Vekâletince tavsiye edilmiştir(BCA,30-10-0-0/81-532-12,18-19-20).

1950 Yılına Kadar Türkiye Genelinde ve Amik Ovasında Bataklık Kurutma Çalışmalarına Neden Olan Gelişmeler

I. Dünya Savaşı ve akabinde yapılan Milli Mücadele neticesinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti sosyal ve ekonomik olarak oldukça sıkıntılı bir ülke devralmıştı. Ülkede sanayi, madencilik, ulaşım, ticaret, hayvancılık sektörleri ya yabancıların egemenliğinde ya da yok denecek kadar azken en başat görünen tarım sektörü bile ekonomik anlamda etkin bir role sahip değildi(Çavdar,2001.28). Savaşlar ekilebilir arazileri de tahrip ettiğinden ülkenin tarımsal kalkınması için ekilebilir arazi miktarının arttırılması gerekmektedir. 1923 İzmir İktisat Kongresinde alınan kararlar gereği tarımsal sanayinin geliştirilmesi için hammaddeye ve dolayısıyla tarım alanlarına ihtiyaç duyulmaktaydı. Yine Türkiye’nin 1930 ile 1960 yılları arasında pek çok farklı ülke uzmanına hazırlattığı raporlarda Türkiye’nin kalkınmasının sanayi değil tarım ile gerçekleşebileceği tavsiyesi verilmiştir.1945 yılında çıkarılan “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu” ve 1948’deki “Marshall Planı” bu doğrultuda hazırlanmışlardır(Cengiz,Yıldırım,2024:153). Bu bağlamda bataklıkların kurutulması ve vatandaşlara yeni tarım arazileri oluşturulabilmesi ülke ekonomisi için elzem bir durum haline gelmişti.

Ülke genelinde bataklık kurutma çalışmalarının en önemli sebeplerinden birisi de bataklıkların olduğu bölgelerde ortaya çıkan sıtma hastalığıdır. Bataklık olan bölgelerde

sıtmanın ortadan kaldırılması için tarihin her döneminde önlemler alınmıştır. Amik Gölü ve çevresindeki bataklıklardan dolayı bölgede sıtma ve trahom hastalığı yaygın olduğundan Osmanlı Devleti döneminde bu bölgeye bataklıkları kurutan okalıptüs ağaçları dikilmiştir.1870’lerde Adana-Tarsus arasındaki bataklıklar halk arasında sıtma ağacı olarak bilinen okalıptus ağaçları ile donatılmıştır(Yıldırım,2021:206-222). Yine sonraki dönemlerde Hatay Başbakanı olacak olan Abdurrahman Melek 1928 yılında “Yeni Mecmua” dergisindeki yazısında Hatay’daki sıtmadan büyük bir tehlike olarak bahsetmiş ve Amik Gölü’nün kurutulmasını tavsiye etmiştir(Cengiz,Yıldırım,2024:153). Hatay’ın anavatanına katılmasından kısa bir süre önce 15 Ocak 1939 tarihli meclis toplantısında bataklık kurutma projeleri görüşülmüştür. Kurutma işlemlerine halk sağlığı için tehlike saçan Mazlum Paşa Bendi’nden başlanması kararı alınmış ve bu karar hemen uygulanmıştır(Hatay Vatan,2024). 1940 yılında Hatay valisi olan Şükrü Sökmensüer de kentin yerel gazetesi “Yenigün”de Hatay’daki sıtma ve trahom tehlikesinden bahsetmiş kinin tevziatı (BCA,30-10-0-0/225-515-15,1-2.) ve aşılama gibi tedbirler alındığını belirtmiştir. Zaten Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ülkede sıtmanın ortadan kaldırılması için “Sıtma Mücadelesi Kanunu”, “Sıtma Savaşı Kanunu”, “Sıtmanın İmhası Hakkında Kanun” gibi kanunlar çıkarılarak bu hastalığın kalıcı olarak ortadan kaldırılması amaçlanmış ve bu sebeple de bataklıkların kurutulması elzem hale gelmiştir.

Bataklık kurutma çalışmalarına sebep olan bir diğer unsur ise 1945 yılında ortaya çıkan “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu” dur. Bu kanun CHP tarafından 1945 yılında meclise getirilmiş ve zaman içinde bazı değişikliklere uğrayarak 1950 yılında uygulamaya konulmuştur. Kanun meclise getirildiğinde kanuna şiddetle karşı çıkan Adnan Menderes ve arkadaşları bu muhalifliğin sonunda CHP’den ayrılarak 1946 yılında Demokrat Parti’yi kurmuşlardır.1950 yılında partileri iktidara geldiğinde ise karşı çıktıkları kanundan faydalanarak vatandaşlara toprak dağıtmış ve bu durumun parti teşkilatları için önemini dile getirmişlerdir.1950 yılının Ekim ayında Silifke’yi ziyaret eden meclis başkanı Refik Koraltan, Başbakan Adnan Menderes’e çektiği telgrafta Silifke Demokrat Parti Teşkilatı üyelerinin bataklık topraklarının ilçenin mal müdürüne değil kendilerine verilmesi konusundaki isteklerini belirtmiştir. Bu isteğin haklı bir istek olduğunu da telgrafıyla başbakana belirten Refik Koraltan’a başbakan Adnan Menderes tarafından olumlu bir cevap verilmiştir(BCA, 30-10-0-9/81-532-21,2-3-4-5-6). Demokrat Parti, hem 2. Dünya Savaşı’ndan sonra Türkiye’ye biçilen tarım ülkesi olma kriterini sağlamaya çalışmış, hem de topraksız köylüleri

topraklandırarak ve tarımsal üretimi arttırarak ortaya çıkacak refah düzeyinden siyasi anlamda faydalanmak istemiş bunda da başarılı olmuştur.

Bataklık Kurutma Çalışmalarında Kullanılan Okaliptüs Ağaçları, Özellikleri ve Ülkede Yaygınlaşması

Yukarıda sayılan sebeplerle başlatılan bataklık kurutma çalışmaları sırasında yararlanılan en önemli ağaç okaliptüs ağaçlarıdır. Okaliptüs ağacının anavatanı Avusturalya'dır. 700'e yakın çeşidi olan bu ağaç halk arasında sıtma ağacı, sağlık ağacı, bataklık ağacı gibi isimlere de sahiptir. Çabuk büyüyen ve 60-70 metreye kadar uzayabilen bu ağaçlar kış ve yaz yapraklarını dökmeyiz. Akdeniz iklimine benzeyen iklimlerde yetişebilirler. Bir okaliptüs ağacı 300 kiloya kadar su emebilir ve yılda 250 ton suyu havaya verebilir. Tüm bu özellikleriyle dikkat çeken okaliptüslerle Osmanlı Devleti 1880'lerde tanışmıştır. 1880'de ilk okaliptüsler Yemen'e dikilmiştir. 1883 yılında yani II. Abdulhamit döneminde ise Ziraat ve Fen Heyeti'nin çıkardığı bir layihada okaliptüslerden ve faydalarından bahsedilmiştir. Aynı yıl Tarsus-Karabucak bataklığının temizlenmesi ve kurutulması işi bir İngiliz şirkete ihale edilmiş ancak şirket bataklık görünce işe başlamadan vazgeçmiştir. Tarsus-Karabucak bataklığı ancak 1939 yılında, Cumhuriyet döneminde temizlenip kurutulmuş ve okaliptüs ormanlarıyla donatılmıştır.

1894 Aram Efendi Raporu ile de okaliptüslerin faydaları sayılmış ve yaygınlaştırılması gerektiği belirtilmiştir. Ancak okaliptüslerin tohumunun yurt dışından gelmesi ağacın yaygınlaşmasını engellemiştir. Osmanlı Devleti iyi tohum almak, tohumları güvenli bir şekilde ülkeye getirmek, tohumu doğru toprağa ekmek ve tohumdan fidana geçiş sürecini doğru ilerletmek için pek çok zirai rapor oluşturmuştur (Özgün, 2013:5-29). Kerestesi de çok kıymetli olan okaliptüs ağaçları ile Mersin-Adana demiryolu donatılmıştır. Ancak araya giren I. Dünya Savaşı ve sonrasında verilen Kurtuluş Savaşı ile bayındırlık hizmetleri ülkede askıya alınınca okaliptüslerin yeniden boy göstermesi Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra gerçekleşebilmiştir.

1936 yılından başlanmak üzere ülkemizde nerelerde okaliptüs ağaçları yetiştirilebileceği ile ilgili raporlar hazırlanmış, bu tespitin yapılabilmesi için profesörler, asistanlar, mühendisler görevlendirilmiştir. Özellikle Antalya Valiliğinden alınan bilgiler ışığında Payas'tan İzmir'e kadar olan alan için saha etüdü yapılması kararlaştırılmıştır. Antalya Valiliği, maden işletme alanında da kullanılan okaliptüs ağaçları ile ilgili tüm bilgileri İspanya'daki bir maden şirketinden tercüme ettirmiştir (BCA, 30-10-0-0/185-276-17, 10-11). Bu tercümede okaliptüs

ağaçlarının yetiştirme şartları ve bakımı anlatılmıştır. Böylece 1937 yılında yurdun müsait yerlerine okaliptüs ağacı dikilmesi için bir kararname çıkarılmıştır(BCA,30-18-1-2/80-99-13, 1). 1939 yılında Nafia Vekâletine bağlı “Su İşleri Reisliği” kurulmuş ve su işlerine ait programlar oluşturulmaya başlanmıştır. Ancak araya giren II. Dünya Savaşı su işlerini, diğer bayındırlık hizmetlerini, okaliptüs dikimini yine sekteye uğratmıştır. Savaşın başlamasından sonra Amik Ovasında yapılan istimlak çalışmaları da durdurulmuş(BCA,30-10-0-0/81-532-12,2-3) ve bataklıkların kurutulması işleri için fiyat güncellemeleri yapılmıştır.(BCA,30-18-1-2/ 99-58-7, 1).

1944 yılında dönemin Ziraat Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu okaliptüs ağaçlarının hem bataklık kurutmada hem de maden ocaklarının direk ihtiyacını karşılamada elzem rol aldığını belirterek bu işin istimlaka için tahsisat istemiştir. Hatipoğlu, devlet eliyle yapılan kurutma çalışmaları sonrası vatandaşların tapu beyanları ile haksız bir hak talebinde bulunduklarını da mecliste belirtmiştir. Bu durumların yaşanmaması için de bataklık kurutma çalışmalarına başlanmadan önce arazi mülkiyet durumun iyi sorgulanması gerekliliği de diğer vekillerce dile getirilmiştir(TBMMZC,1944:7,1,7,16). Okaliptüs ağaçlarının dikileceği bataklık alanları kamulaştırılırken zaman zaman vatandaşlar ile devlet karşı karşıya gelmiştir. 1946 yılında Tarsus–Karabucakta bir vatandaş okaliptüs dikimi için kamulaştırılan arazisine ödenen ücreti beğenmeyip olayı mahkemeye taşımıştır(BCA,30-1-0-0/80-503-3,2-3-4-5-6-7).Bölgede bataklıkların kurutulması için okaliptüs ağaçlarının dikilmesine devam edilmiş ve Asi Nehri’nin yatağı taranarak kurutma işi hızlandırılmıştır(Osmanca,2020). Okaliptüs dikimine büyük önem veren devlet okaliptüs ormanlarının tahribatını da engellemeye çalışmıştır. 1954 yılında Reyhanlı’da bulunan okaliptüs ağaçlarını yakan vatandaşlar mahkemeye sevk edilmişler ancak delil yetersizliğinden salıverilmişlerdir(BCA,30-11-1-0/244-11-9,2-18).

Bataklık kurutma çalışmaları 1950 yılına gelindiğinde çıkarılan yeni bir kanun ile yeniden ele alınmış ve bu tarihten sonra yapılacak işlemler bu kanuna göre düzenlenmiştir. 5516 Sayılı “Bataklıkların Kurutulması ve Bundan Elde Edilecek Topraklar Hakkında Kanun” ile bataklıkların kurutulması işine vatandaşların da dahil olması ve bataklığı kurutan kişiye o arazinin tapusunun verilmesi kararı alınmıştır. Kanunda kurutma işlemlerinin nasıl yapılacağı, kurutma şartları ve arazinin vatandaşlara devredilmesi konularında açıklamalar yapılmıştır(BCA,490-1-0-0/1452-15-5,23-32). Böylece okaliptüslerin dikilmesi işi devletin yanında vatandaşın da eliyle devam etmiştir. 24.04.1967 tarihinde Tarsus Okaliptüs Araştırma İstasyonu Müdürlüğü, bu günkü adıyla Doğu Akdeniz Ormancılık Araştırma Müdürlüğü kurulmuştur. Araştırma Müdürlüğünün kurulması ile okaliptüste tür seçimi denemeleri

başlatılmıştır. Böylece 1989 yılına kadar yapılan çalışmalar sonucu ülkemizde yetiştirmeye en uygun iki tür okaliptüs ağacı belirlenmiş ve bu türlerin dikimine devam edilmiştir(ogm.gov.tr,2024).Ülkemizde halen Akdeniz ve Ege bölgesinde 20.000 hektardan fazla okaliptüs ormanı bulunmaktadır(Baya,İvrendi,Duman,2023:42-46). Türkiye'nin ilk okaliptüs ormanına sahip olan Tarsus- Karabucak'ta ise Okaliptüslerle ilgili sempozyumlar düzenlenmekte ve ülkemizde okaliptüs ormanlarının çoğaltılmasının ekonomimiz için faydaları belirtilmektedir(ogm.gov.tr,2024).

1950 Bataklık Kurutma Kanunu Sonrası Amik Bataklıkları ve Hatay'ın Değişen Tarımsal ve Ekonomik Yapısı

1950 yılında 5516 sayılı “Bataklıkların Kurutulması ve Bundan Elde Edilecek Topraklar Hakkında Kanun” ile bataklık kurutma çalışmalarına hız verilmiştir. 1949'dan 1953 'te DSİ'nin kuruluşuna kadar geçen süreçte her mali yılda su işlerine ait programlar onaylanmıştır.(BCA,30-18-1-2/125-42-19,1). Su işlerinin giderlerinin bir kısmı da Marshall Yardımından karşılanmıştır. 1951 yılında arazi sulama, bataklık kurutma ve yol yapımı için kullanılacak makinelerin Almanya'dan ithal edilmesi için Marshall Yardımının ilgili kişilere verildiği bilinmektedir(BCA,30-18-1-2126-59-12,1). 1952 yılında ise taşan Amik Gölünden dolayı mahsulleri hasara uğrayan çiftçilere faizsiz ve veresiye olarak Ziraat Bankası aracılığı ile 150 ton akdarı tohumluğu yardımı yapılmıştır(BCA,30-18-1-2/129-43-8,1).Yine 1953 yılında Amik Gölü civarındaki bir kısım arazi sahasının su baskınlarına uğrayabilir arazi olarak tespiti yapılmıştır(BCA,30-18-1-2/133-72-1,1). Bu tespitler Amik ve çevresindeki kurutma çalışmalarını hızlandırmıştır. Sınırın öteki yanında yani Suriye'de de Fransız mandası döneminde başlayan bataklık kurutma çalışmaları 1950'li yıllara gelindiğinde devam etmiştir. “Ghab Projesi” kapsamında Asi bataklıklarının kurutulması amaçlanmıştır.

1958 yılında hazırlanan “Asi Havzası İstikşaf Raporu” bize geçmiş yıllarda o bölgede yapılan bataklık kurutma çalışmaları hakkında bilgiler vermektedir. Asi bataklıklarının kurutulması projeleri Cumhuriyet Döneminden önce Şakur Paşa Projesi, Levi Projesi (Fransız Mandası Dönemi), Afrin Nehri Etüdü iken Cumhuriyet Dönemiyle beraber Gieger Projesi, Zimmerman Raporu, Fuat Şentürk Projesi, Herzog Raporu ve Stark Raporu olmuştur. Bu projelerin pek çoğunda Amik Gölü'nün kurutulması halinde bölgenin çölleşeceği vurgusu yapılmış olmasına rağmen bu faaliyet ilerleyen yıllarda gerçekleşmiştir(Cengiz,Yıldırım,2024:154).

Ülkemizde 1953-1955 yılları arasında DSİ tarafından Türkiye'de toplam 375.000 hektar alan kurutulmuştur.(Osmanca,2020). Bu alanların içerisinde ekosistemi, bölgenin tarihi dokusunu

ve ekonomik kaynaklarını en çok etkileyecek olan yer ise Amik ve çevresi olmuştur. 1946 yılından itibaren Asi Nehri'nin yatağı kurutulmaya başlanmış ve bu kurutmada elde edilen 40.000 dönüm arazi 1948 yılında topraksız köylülere dağıtılmıştır. Asi'nin suları çekilince ortaya çıkan Roma sikkeleri kuyumcularda satılmaya başlanmıştır. 1956 yılında bölge bataklıkları ikinci kez kurutulmuştur (fotofilm.com.tr, 2024). Nihayetinde Türkiye'de bataklıkların kurutulması süreci kapsamında 1946 ile 1967 yılları arasında Amik çevresindeki bataklıkların da kurutulması çalışmaları yapılmış ve kurutulan topraklar vatandaşlara dağıtılmıştır.

1950'li Yıllarda Hatay'ın Değişen Tarımsal ve Ekonomik Yapısı

1950 sayımına göre Hatay'da 296.277 nüfus, 9 ilçe, 16 nahiye ve 382 köy mevcuttur. Kentin anavatanına bağlanmasından sonra yeniden canlandırılmak istenen tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin yanı sıra dericilik (debbağlık), mobilyacılık gibi sektörlerde önemli iş kolları olmuştur (Çelik, 2018: 639-667). Ayrıca Amik Gölü'nün kurutulmasına kadar göl çevresinde yapılan avcılık, balıkçılık, sandal yapımı, kamış ve berdi örme işi, gölden dolayı oluşan turizm ve otelcilik faaliyetleri de yaygınlaşmıştır (Cengiz, Yıldırım, 2024: 151). Ancak bu faaliyetlerin çoğu bataklıkların ve Amik Gölü'nün kurutulmasından sonra yok olmaya mahkum olmuştur. Amik Bataklıkları ve Amik Gölü'nün kurutulması ile elde edilen 200.000 dönüme yakın arazide hem farklı ekonomik faaliyetler yapılmaya başlanmış hem de tarımsal ürünler değişime uğramıştır. Kurutulan 200.000 dönüm arazi Antakya- Bedirge bucağında kurulan devlet fidanlığına izafeten Orman Genel Müdürlüğü adına tescil edilmiştir (Bedirge Orman Fidanlığı-Kuruluş: 1945). Bu arazilere topraksız köylüler yerleştirilmiş ve devlete bir miktar vergi vermişlerdir. Dönemin Hatay Milletvekili Rasim Yurtman bu dağıtımların adaletli olması konusunda beyanlarda bulunmuştur. Bu dağıtımlarla Hatay'da 10.000'in üzerinde aile toprak sahibi olmuştur. Yine 1950'li yıllarda Hatay'da Marshall Yardımları ile traktörlerin sayısı artmış ve fenni tarım yapılmıştır.

1950'li yıllardan itibaren tüm bu gelişmeler Hatay'da çeltik ekiminin yerini hızla pamuğa bırakması ile sonuçlanmıştır. Amik Ovası'nın bereketli topraklarında Adana'daki pamuk veriminin dört- beş kat fazlası alınmıştır. Endüstriyel bir ürün olan pamuğun üretiminin artması Hatay'ın stratejik ve ekonomik önemini daha da arttırmıştır. Bu durum ise Hatay'ın ulaşım ağının desteklenmesi sonucunu doğurmuştur. II. Dünya Savaşı'ndan sonra yol yapımı için ayrılan Marshall Yardımları kapsamında Hatay'ı Erzurum ve Karadeniz'e bağlayacak yolun yapımına başlanmıştır. 1947 yılında Amerika'dan getirilen uzmanların çalışmaları sonucu Bayındırlık Bakanı Nihat Erim 1948 yılında İskenderun-Erzurum yolunun temelini

atmıştır. Hatay'da CHP döneminde başlatılan bu yol çalışmaları Demokrat Parti döneminde de devam ettirilmiş bu yolun Karadeniz'e kadar ulaştırılması hedeflenmiştir.1951 yılına gelindiğinde Hatay-Hassa-Kilis yolu ile Hatay'ı Orta Anadolu'ya bağlamak planlanmıştır. Hatay il merkezi ile ilçeler arasındaki yollar genel olarak CHP döneminde, köy ve yayla yolları ise Demokrat Parti döneminde yapılmıştır(Çelik,2018:639-667).

Amik Gölü'nün Kurutulması (1966-1975)

Amik Gölü çevresindeki bataklıkların kurutulması ve çevredeki nehirlerin ıslahı çalışmaları 1966 yılına kadar devam etmiştir. 1966 yılına gelindiğinde ise dönemin başbakanı ve DSİ eski genel müdürü olan Süleyman Demirel'in talimatlarıyla Amik Gölü'nün tamamen kurutulması planlanmıştır(fotofilm.com.tr,2024). DSİ aynı yıl Adana Altıncı Bölge Müdürlüğü sınırları içinde bulunan Amik Ovası'nı Yeraltı Suyu İşletme Sahası olarak kabul etmiştir(BCA,30-18-1-2/195-32-13,1-2-3-4). Amik Gölü'nün kurutulması işi Amerikan Firması İnternational Engineering Company (İECO) tarafından altı yıl olarak planlanmıştır. DSİ'ye verilen fizibilite raporlarında (Amik Developmanı) gölün kurutulmasının faydaları anlatılmıştır. Raporda özellikle taşkınlerden korunma ve kurutulacak araziden faydalanma üstünde durulmuş, elde edilecek gelirlerin devlete sağlayacağı katkı belirtilmiştir(Cengiz,Yıldırım,2024:154). 1967 yılında Amik Gölü kurutma sahası yeniden belirlenmiş ve kurutma ücretlerinde de indirimle gidilmiştir. Bu indirimden Amik ile beraber Gavur Gölü, Emen ve Mizmilli Gölleri de yararlandırılmıştır(BCA,30-18-1-2/212-81-10,1-2). Altı yıl olarak planlanan Amik Gölü'nün kurutulması çalışmaları yaklaşık on yıl sürmüştür. Gölün günümüzde hala çok yağışlı geçen yıllarda yeniden ortaya çıkması hiçbir zaman tamamen kurutulamadığının göstergesidir.

Kurutma çalışmaları için Amik Gölü'nü besleyen Afrin, Muratpaşa, Karasu, Comba nehirlerinin suları ve göl yatağının suyu drenaj kanallarıyla Asi Nehrine aktarılmıştır. Asi Nehri'nin bu suları taşıyabilmesi için ise yatağının göl taban seviyesinden daha da aşağı indirilmesi gerekmiş ve bunun için tarama çalışmaları yapılmıştır.1969 yılında AP yanlısı bazı gazeteler Asi Nehri'nin taranması işlemine neden başlanmadığını ve geç kalındığını sütunlarına taşımışlardır.. Tarama çalışmalarının başlayamamasının en büyük sebebi ise Asi Nehri üzerinde bulunan iki tarihi köprü, Roma Köprüsü ve Hitit Köprüsü'nün yıkımına karşı çıkılması olmuştur. O dönemde Antakya Müze Müdüresi Süheyla Keskil ve Eski Eserleri Koruma Derneği bu yıkımların yapılmaması ve tarihi dokunun korunması için mücadele vermişlerdir. Ancak siyasi manevralar, basın etkisi, muhalefetin ve halkın bu duruma karşı sessiz kalması sonucu yıkım kararı Ankara'dan, Anıtlar Yüksek Kurulundan verilmiş ve 1700

yıllık Roma Köprüsü 1970 yılında yerle bir edilmiştir. 1972 yılında ise Roma Köprüsü'nün yerine betonarme bir köprü inşa edilmiştir(fotofilm.com.tr,2024).

1968 yılında başlayan Amik Gölü kurutma çalışmaları 1973 yılında hız kazanmış ve 1975 yılına gelindiğinde gölün suları tamamen kurutulmuştur. Devletin tüm maddi ve manevi olanakları kullanarak kurutulan Amik Gölü ile ilgili verilmiş olan bu karar günümüze kadar uzanan pek çok sorunu ve tartışmayı beraberinde getirmiştir. Hatta gölün kurutulmasına öncülük eden DSİ eski genel müdürü ve dönemin başbakanı Süleyman Demirel'in bile alınan bu karardan yıllar sonra pişmanlıkla bahsetmesi tartışmaların boyutunun ne denli büyük olduğunu göz önüne sermektedir(Çalışkan,2003:118).

Amik Gölü'nün Kurutulmasının Sonuçları

Amik Gölü 16 km uzunluğunda, 10 km genişliğindeydi. Etrafındaki bataklık alanları ile beraber yaklaşık 310 km² lik bir alanı kaplamaktaydı(Hatay Vatan,2024). Bu alanda kurutularak elde edilen yaklaşık 200.000 dönüm arazinin bir kısmı Hatay'daki 147 köy halkından ihtiyaç sahibi 9951 aileye, bir kısmı ise doğal afete uğrayan Trabzon ili Çaykara ilçesinden 400 aileye dağıtılmıştır(Evin,2014:1-13). Daha sonra ise toprak kaybına uğrayan illerden vatandaşlara Amik Ovası'ndan toprak verilmiş ve bir anlamda burada bir iskân politikası uygulanmıştır. Bu iskân politikası 1980'lerden sonra da devam etmiş ve Amik Ovası'na baraj yapımlarından etkilenen aileler, Sarıkeçili göçbeleri, Baldıran göçbeleri ve 1982 Rus saldırısından kaçan Afganlar yerleştirilmiştir. Ayrıca Karadeniz bölgesinden, Adıyaman'dan gelen toprakları bir şekilde istimlak edilen aileler de 1985 yılında tamamen göçmenler için kurulan Tayfur Sökmen köyüne yerleştirilmişlerdir. Böylece Amik Ovası'na yerleştirilen aile sayısı 1200'ü, bu ailelere dağıtılan arazi miktarı ise 27.000 dönümü geçmiştir. Ayrıca bu aileler için konutlar da inşa edilmiştir. Farklı bölgelerden gelen ailelere toprak verilmesi yöre halkı tarafından zaman zaman hoş karşılanmamıştır. Çünkü başlangıçta her aileye 30-40 dönüm arazi dağıtımı yapılırken giderek aile sayısının artmasıyla dağıtılan arazi 10-20 dönüme kadar düşürülmüştür. Ayrıca göçmenlerin yerli halkla olan kültürel adaptasyonu da zaman zaman sıkıntılar yaşanmasına sebebiyet vermiştir. 1994 yılından itibaren ise devlet, toprakların bir kısmında icar denilen kira sistemini uygulamıştır(Çalışkan,2003:113).

Amik Gölü'nün tamamen kurutulmasından sonra Hatay ve çevresinde genellikle olumsuz değişimler yaşanmaya başlanmıştır. Gölün kurutulması ile topraktaki tuz miktarı artmış ve bu durum tarımsal verimliliği düşürmüştür. Ovada yetişen pamuk kalitesi ve rekoltesi ile beraber

tarım ürünlerinin çeşitliliği de azalmıştır. Amik Gölü kışın donmayan bir su olduğu için kurutmadan önce 250'den fazla kuş türüne ev sahipliği yapan bir göl iken bu durum kurutmadan sonra kuş çeşitliliğinin çok fazla azalmasıyla değişime uğramıştır. Bölgede biyolojik çeşitlilik azalmıştır. Bataklıkların ve gölün kurutulması bölgedeki meraları azalttığından bölgede hayvancılıkta sekteye uğramıştır. Amik Gölünde yapılan balıkçılık, avcılık, kamış işi gibi faaliyetler de durmuştur. Bu faaliyetler sonucu ortaya çıkan turizm ve otelcilik gelirleri de bu sebeple yok olmuştur(Rapor,2023). Bölgenin iklimi de değişikliğe uğramış yağışlar düzensizleşmiş, nem oranı değişmiş seller ve taşkınlar tarıma zarar verir hale gelmiştir(Çalışkan,2003:102). Öyle ki kış aylarında su baskınlarına uğrayan tarım alanları yaz aylarında ise kuraklık ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Devlet çiftçilerin bu zararlarını karşılamak zorunda kalmış ve arazisi sular altında kalan halk bölgeden göç etmeye başlamıştır. Bu göçü durdurmak için de iskân çalışmaları yapılmıştır(Evin,2014:1-13).

Bölgedeki iklim değişikliklerinin sonucunda yaz aylarındaki kuraklık sebebiyle zarar gören İskenderun ve Kırıkhan'a bağlı bazı köylerdeki çiftçilerin kurutma borçları 1974 yılında silinmiştir(BCA,30-18-1-2/315-34-6,1-11). Çünkü Amik Gölü'nün kurutulmasından sonra yeraltı su seviyesi düşmüş ve su çıkarma işlemi çok derinlerden gerçekleştirilebilmiş bu durum da çiftçinin maliyetini daha da arttırmış ve sulu tarımı engellemiştir.

Amik Gölü'nün kurutulmasından sonra bölgedeki yaklaşık 300 höyük de zarar görmüştür. Bu höyükler teraslanmış, kesilmiş, ortadan kaldırılmış ya da imara açılmıştır. Belediyelerin bu höyükleri hazır toprak yığınları olarak görüp kullanması sonucu zarar gören en önemli iki höyük 9000 yıllık Dahab Höyüğü ve Wasfe Höyüğü'dür. Uygarlık tarihine ışık tutacak bu arkeolojik alanların kaybı bölgedeki tarih turizmini de baltalamıştır. Amik Gölü'nün kurutulması, gölü kurutan siyasi irade tarafından bile daha sonra bir pişmanlık sebebi olmuştur. Süleyman Demirel bu kurutma işinin faydalarını gözeterek yaptığını, özellikle sıtma ile mücadeleyi amaçladığını, ancak sonrasında çevreye verdiği zararı hesap edemediğini dile getirmiştir(Çalışkan,2003:118).

Sonuç

Amik Bataklıkları ve Amik Gölü ıslah çalışmaları tarihsel süreç içerisinde bölgeye hakim olan devletlerin gündeminde olmuş bu amaçla çeşitli yöntemler kullanılmıştır. Osmanlı Devleti ve Fransız Mandası döneminde bu çalışmalar devam etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra da ekonomik verimi arttırmak için bölge bataklıklarının kurutulması ve ıslahı gündeme alınmıştır. 1940'lerden başlayarak 1975 yılına kadar geçen süreçte bölgedeki bataklıkların kurutulması çalışmaları yapılmıştır. Kurutmanın sebepleri olarak sıtma salgını önlemek, tarım alanlarını taşkınlardan korumak, bataklık alanlarından arazi elde etmek ve bu arazileri topraksız vatandaşlara dağıtmak, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye için biçilen tarım ülkesi olma talebini yerine getirmek, tarımsal kalkınma ile refah seviyesini yükseltmek olarak sıralanabilir. Kurutma çalışmaları öncelikle gölün etrafındaki bataklık alanların kurutulması daha sonra ise gölün suyunun Asi Nehri'ne aktarılarak gölün tamamen kurutulması şeklinde gerçekleşmiştir. Bataklık alanlar kurutulurken Avusturalya kökenli bir ağaç olan okaliptüslerden faydalanılmıştır.

Amik Gölü'nün kurutulmasının sıtmanın önlenmesi ve arazi kazanımı olarak gibi faydaları olduğu gibi günümüze kadar devam eden ekolojik, coğrafi, sosyal ve siyasal problemleri de beraberinde getirdiği görülmektedir. Kazanılan tarım arazilerinden elde edilecek kaynak gözetilirken ortaya çıkan taşkınlar ve kuraklık sebebiyle maddi olarak zarara uğranıldığı da gözlemlenmiştir. Gölün kurutulmasının doğal dengeye ve tarıma olan zararlarını telafi etmek için 1977 yılında Tahtaköprü barajı işletmeye açılmıştır. Yine 2003-2019 yılları arasında DSİ tarafından Amik- Afrin Projesi ve Reyhanlı Barajı Projesi hayata geçirilmiştir. 2011 yılında Türkiye-Suriye Dostluk Barajı kurulması kararlaştırılmış ancak yaşanan siyasi gelişmeler bu kararı sekteye uğratmıştır.

Yağışların bol olduğu yıllarda gölün yeniden ortaya çıkması tamamen kurutulamadığının en büyük göstergesidir. Ayrıca Hatay Havalimanı'nın Amik Gölü üzerine inşa edilmesi de günümüzde hala tartışmalı olan bir konu olmuştur. 6 Şubat 2023 Depreminden sonra tamamen kullanılamaz hale gelen havalimanı sular altında kalmıştır. Ülkemiz sulak alanların ve göllerin kurutulmasının olumsuz sonuçlarını Amik Gölü örneğinden deneyimlemiş ve bu alanları koruma altına almak için sırasıyla Bern, Barselona ve son olarak 1994 tarihli Ramsar Sözleşmelerine üye olmuştur.

Kaynakça

Kitap ve Dergiler

- Acar, E. (2012). Cumhuriyet döneminde Türkiye’de kentsel şebeke suyu. Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 4(1).
- Baya, S., İvrendi, C., & Duman, B. (2023). Tarsus-Karabucak okaliptüs ormanı. İçel Dergisi, 3(1), 42-46.
- Bildirici, M. (2009). Tarihi sulama, su depolama, taşkın koruma tesisleri. Ankara: T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü.
- Cengiz, A. K., & Yıldırım, M. (2024). Hatay’da Amik Gölü’nün kurutulmasına giden yol ve toplumda bıraktığı izler. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 27(51).
- Çalışkan, V. (2003). Amik Ovası ve Amik Gölü: Bir sulak alanı kurutma deneyiminin günümüze ulaşan etkileri. Türk Coğrafya Dergisi, 41, 97-125.
- Çavdar, T. (2001). Millî Mücadele’ye başlarken sayılarla durum ve genel görünüm I. Cumhuriyet.
- Çelik, Ş. (2018). Bir gezginin gözünden 1950’lerin başında Hatay. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, TAED, 63, 639-667.
- Evin, B. (2014). Amik Ovası’nın pamuk üretim alanlarının ıslah çalışmaları (1918-1970). Cappadocia Journal of History and Social Sciences, 3, 1-13.
- Korkmaz, H. (2009). Amik Ovası’nda kurak devre ile buğday, pamuk ve mısır tarımı arasındaki ilişki. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6(11), 56-68.
- Özgün, C. (2013). Osmanlı ağaç kültüründe yeni ve egzotik bir tür: Okaliptüs. Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 13(26), 5-29.
- Yıldırım, Y. (2021). Adana Ovası’nın ıslahı projesi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 30(3), 206-222.

Resmî Gazete

- Sular Hakkında Kanun (Kanun No:831). *Resmî Gazete* (28 Nisan 1926).
- Yeniden Yapılacak Su İşlerine 31.000.000 Lira Tahsisi ve Bunun İçin Gelecek Senelere Geçici Taahhüd İcrasına Mezuniyet Verilmesi Hakkında Kanun (Kanun No:3132). *Resmî Gazete* (12 Şubat 1937).

Arşiv Belgesi

- BCA, 30-18-1-2/ KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, Yer Bilgisi:80-99-13, Dosya Ek: 217-33, Belge Tarihi: 10.12.1937-1.
- BCA, 30-10-0-0/ MUAMELAT GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, Yer Bilgisi: 81-532-12, Dosya Ek: 81, Belge Tarihi:12.01.1943- 13-14-15.
- BCA, 30-10-0-0/ MUAMELAT GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, Yer Bilgisi: 81-532-12, Dosya Ek: 81, Belge Tarihi:12.01.1943-18-19-20.
- BCA, 30-10-0-0 / MUAMELAT GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, Yer Bilgisi:225-515-15, Dosya Ek:402, Belge Tarihi: 10.05.1939-1-2.
- BCA, 30-10-0-0 / MUAMELAT GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, Yer Bilgisi: 81-532-21, Dosya Ek:81, Belge Tarihi: 04.12.1950-2-3-4-5-6.
- BCA, 30-10-0-0/ MUAMELAT GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, Yer Bilgisi: 185-276-17, Dosya Ek: 217, Belge Tarihi: 02.01.1945-10-11.
- BCA, 30-18-1-2/ KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, Yer Bilgisi:80-99-13, Dosya Ek: 217-33, Belge Tarihi: 10.12.1937-1.
- BCA, 30-10-0-0/ MUAMELAT GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, Yer Bilgisi: 81-532-12, Dosya Ek: 81, Belge Tarihi: 12.01.1943-2-3.

BCA, 30-18-1-2/ KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, Yer Bilgisi: 99-58-7, Dosya Ek: 121-49, Belge Tarihi: 08.07.1942-1.
BCA, 30-1-0-0, BAŞBAKANLIK ÖZEL KALEM MÜDÜRLÜĞÜ, Yer Bilgisi: 80-503-3, Dosya Ek: E12, Belge Tarihi: 29.01.1946-2-3-4-5-6-7.
BCA, 30-11-1-0/ BAKANLIKLARARASI TAYİN DAİRE BAŞKANLIĞI, Yer Bilgisi: 244-11-9, Dosya Ek: 0, Belge Tarihi: 29.03.1954- 2 ve 18 arası belgeler.
BCA, 490-1-0-0/ CUMHURİYET HALK PARTİSİ, Yer Bilgisi: 1452-15-5, Dosya Ek: 10.Büro, Belge Tarihi: 03.04.1950- 23 ve 32 arası belgeler.
BCA, 30-18-1-2/ KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, Yer Bilgisi: 125-42-19, Dosya Ek:76-1219, Belge Tarihi: 24.05.1951- 1.
BCA, 30-18-1-2/ KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, Yer Bilgisi: 126-59-12, Dosya Ek:94-1545, Belge Tarihi: 25.07.1951-1.
BCA, 30-18-1-2/ KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, Yer Bilgisi: 129-43-8, Dosya Ek:76-2270, Belge Tarihi: 25.05.1952-1
BCA, 30-18-1-2,/ KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, Yer Bilgisi: 133-72-1, Dosya Ek: 76-325, Belge Tarihi: 19.08.1953-1.
BCA, 30-18-1-2, KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, Yer Bilgisi:195-32-13, Dosya Ek:99, Belge Tarihi: 30.04.1966-1-2-3-4.
BCA,30-18-1-2, KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI/ Yer Bilgisi:212-81-10, Dosya Ek:99, Belge Tarihi: 06.11.1967-1-2.
BCA,30-18-1-2/ KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, Yer Bilgisi: 315-34-6, Dosya Ek: 99-247, Belge Tarihi: 25.05.1974- 1 ve 11 arası belgeler.

Zabıt Cerideleri

TBMM Zabıt Cerideleri, Devre:7, İçtima:1, Cilt:7 On altıncı İnikat, (03.01.1944).

İnternet Siteleri

Fahreddin Osmanca. “Şehrin Öteki Yüzü: Amik Gölü Ve İskenderun Bataklıkları”. Erişim 15 Ekim 2024.

<https://fosmanca.art/genel/sehrin-oteki-yuzu-amik-golu-ve-iskenderun-bataklıkları/>

Dursun Yıldız. “Cumhuriyet ve Su”. Erişim 01 Ekim 2024.

<https://supolitikalariderneği.org/2022/11/20/cumhuriyet-ve-su/>

Hatay Vatan Gazetesi. “Amik Gölü Neden Kurutuldu”. Erişim 20 Ekim 2024.

<https://www.hatayvatan.com/amik-golu-neden-kurutuldu.html> ,

[https://www.ogm.gov.tr/doguakdeniz/yayinlarimiz-](https://www.ogm.gov.tr/doguakdeniz/yayinlarimiz-sitesi/Yayinlarimiz/Muhtelif%20Yay%C4%B1nlar/DOA%20-%20Okaliptus%20Sempozyumu%20Bildiriler%20Kitab%C4%B1.pdf)

[sitesi/Yayinlarimiz/Muhtelif%20Yay%C4%B1nlar/DOA%20-](https://www.ogm.gov.tr/doguakdeniz/yayinlarimiz-sitesi/Yayinlarimiz/Muhtelif%20Yay%C4%B1nlar/DOA%20-%20Okaliptus%20Sempozyumu%20Bildiriler%20Kitab%C4%B1.pdf)

[%20Okaliptus%20Sempozyumu%20Bildiriler%20Kitab%C4%B1.pdf](https://www.ogm.gov.tr/doguakdeniz/yayinlarimiz-sitesi/Yayinlarimiz/Muhtelif%20Yay%C4%B1nlar/DOA%20-%20Okaliptus%20Sempozyumu%20Bildiriler%20Kitab%C4%B1.pdf)Erişim 20 Kasım 2024.

<https://www.fotofilm.com.tr/amik-golunun-kurutulmasi/> (Erişim: 25.10.2024).

Rapor Dergisi. “Amik’in Kurutulması Yaşamın Bütünü Tahrir Etti”. (Mayıs, 2023). Erişim:01 Kasım 2024.

<https://rapordergisi.com/kategori/yasam/amikin-kurutulmasi-yasamin-butununu-tahrip-etti-9437>